

Papp György

A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai

0. A bevezetőben a fenti címmel jelölt kutatásokkal kapcsolatban a következőkről kell általánosságban is szólnunk:

0.1. Vizsgálataink tárgya a vajdasági frazeológiai állomány (szólások, közmondások és a szakirodalomban szokásos egyéb műfajok, valamint a használati jellemzők) kutatása. 0.2. Ezzel kapcsolatosan alakíthatjuk ki célkitűzéseinket is.

0.2.1. A délvidéki szóláskincs adattári feldolgozásának elméleti és gyakorlati kérdései. Ilyen értelemben a kutatások a vajdasági frazeológiai szótár készítését szolgálják, annak egy szakaszát képezik a megszabott időtartamhoz, lehetőségekhez képest.

0.2.2. A teljes magyar nyelvterület adattáraiba való építés elvi, módszertani kérdéseinek tisztázása, kialakítása a kialakult vagy később megfogalmazandó igényekkel összhangban.

0.2.3. Sajátos szólásismereti, -használati jellemzők vizsgálata, feltárása különös tekintettel a többnyelvűségre, területi sajátosságokra.

0.3. Kutatásaink jellegét, módszereit az előzmények, a vajdasági hagyományok is befolyásolják. Jelentős, de sajátos kutatási előzményekre támaszkodhatunk részben saját gyűjtés révén, részben pedig dr. Penavin Olga szellemi hagyatékának „örököséiként”. Ez az előzményanyag a feldolgozottság különböző fázisaiban van szinte kizárólag egy-egy településre vonatkozó gyűjteményekben a nyersanyagtól az igen magas fokú feldolgozottságig. Penavin Olga kérésére tanítók, magyartanárok az egész Vajdaság magyarok lakta területein gyűjtöttek frazémákat mindössze annyi utasítással, hogy „gyűjtsetek közmondásokat, szólásokat szüleiteik, ismerőseitek segítségével!” Ily módon rengeteg anyag gyűlt össze a puszta számszerűséget tekintve, valójában azonban ezek a legáltalánosabb használatú képződmények, és rengeteg az ismétlődés, mert zömét az iskolában is feldolgozott anyag képezi.

A következő szint a már kicédelő anyag, amelyet maguk a pedagógusok készítettek azzal a kimondott céllal, hogy valami szempontból sajátos példákat kívántak gyűjteni, ez azonban sokszor csak deklarált szándék maradt, valójában O. Nagy Gábor (1966) ismerősebb frazémáit írták össze. Ebből következik, hogy ez is inkább az előfordulások értékében hasznosítható.

Készültek az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint a Tanítóképző Főiskolán frazeológiai szakdolgozatok is, amelyeknek kizárólagos szándéka a helyi jellegű állandó szókapcsolatok gyűjtése és feldolgozása volt, ám ez a cél csak egyenetlenül valósulhatott meg, mert a gyűjtőknek egyrészt nincs általános tapasztalatuk a területi komparációhoz, másrészt tudománytörténeti előzményeink sem kedveznek igazán a szinkron és induktív kutatásoknak. A műfaj, jelenségcsoport rögzítését, gyűjtését szinte kizárólag olyan szótárak képezték, amelyek egyrészt kétnyelvű célzatúak voltak – például latin–magyar viszonylatban –, és a magyar nyelv szemléletes, poétikai erejének igazolásaként jelentek meg, másrészt általában kompilációk voltak, vagyis az előzmények példáit is a szótárba, adattárba építették, miközben az előfordulás, terjedés minden lokális kötődése elszakadt, tehát nincs megbízható adatunk sem a múltbeli, sem a jelenlegi használati elterjedtségről.

Az általános–speciális kettőségének homályos mivolta a gyűjtési módszerek természetében rejlik. Igaz, legjobb a spontán használatra, előfordulásra figyelve gyűjteni, de végtelenül lassú, gazdaságtalan, amint a frazémák sorolása és a válaszinformációk rögzítése is, a kérdőívek viszont a jó kezdeményektől függetlenül a jövő feladatai közé tartoznak, az alapozást szinte előlről kell kezdeni. Ezért vélekednek sokan, pl. Kiss Jenő is (1989) úgy, hogy legjobb a szülőföld, a lakhely tájegységében gyűjteni, mert akkor tudjuk, mi várható, de ettől messze van a teljes rendszerű feltárás. Az egzakt állományi rögzítéshez tehát sok elvi tisztázásra van vagy lenne szükség. Végeredményben ma sem tudjuk, melyik tájegységünk szóláskincse milyen mértékben van jelen a „köznyelvi”, az „irodalmi” frazémák rendszerében, azt még kevésbé, hogy milyen körülmények milyen mértékben segítették a bekerülést, a gyakoriságot. Ennek igazolására elegendő a helynévi elemű, vezérszavú frazémákat a magyar nyelvterület térképére vetíteni, olyanokat, mint Mit mondott a kabai asszony; Él, mint Marci Hevesen; Elment Kukutyinba zabot hegyezni; Divat, mint Komáromban a fél szem; Baj van Kőpecen. A végeredmény meglepő, mert vannak egész sűrű szólás-településrendszerek és szinte érintetlen fehér foltok. Azt is megkockáztathatjuk, hogy ebben mindenkor jeles gyűjtőink területi kötődéseinek is szerepe volt.

0.4. Természetesen a fenti diakrón folyamatoktól, okoktól függetlenül ma egyértelmű, mi tekintendő törzsállománynak, köznyelvi-irodalmi szóláskincsnek, amelyeknek használati, előfordulási forrásai szinte kizárólag az anyaországi területiséggel azonosak. Ez megkerülhetetlen és megrendíthetetlen viszonyítási bázis, amelyhez viszonyítva kell a tájegységi kutatóknak megfogalmaznia, mi az, ami területi állományban közös, mi az, ami sajátos, és akarva- akaratlanul vállalnia kell a „nyelvjárási, táji szólás, közmondás” minősítést, még ha tudja is, mennyire esetleges volt egy adott alakulat irodalmi műbe, másodlagos (megjelenítő célzatú) és harmadlagos, publicisztikai használatba kerülése. Ehhez az alapálláshoz, másodlagos viszonyításhoz még a következő kérdésekkel kell foglalkoznunk:

0.5. A frazémáknak funkcionális szerep szerinti kutathatóságát segítő vizsgálatával.

0.6. Az általános és táji, nyelvjárási frazémák árnyaltabb differenciálásával.

0.7. Az önelvű, de a nyelvterületi adattárakba is beépíthető állomány szótári, adattári megjelenítésével, ábrázolásával.

0.8. A szótárba építendő anyag diakrón rétegződésével, előzményeivel, keletkezési, műfaji tipológiájával a sajátos jelleg függvényében és haladványa szerint.

0.9. Az alaprétegek önelvű vizsgálatával legalább három szinten:

- ami a vajdasági anyagban általános, az ún. proverbiális minimummal;
- az alkalmazott kérdőívek alapján a frazémahasználat belső tagolódásának jelenségeivel;
- azzal, ami alakilag, változati létében, használati helyzetében, egyik jelentésében sajátos a délvidéki nyelvhasználatra. Ezt mintaként, típusokat képviselve adattárilag is rögzítettük.

0.10. Ezt követheti egyfajta kitekintés összefoglalás.

I. Általános kérdések

1. Szólasfunkció és kitüntetett beszédhelyzet

Mi is érintettük, de mindenki tudja, aki frazémákat gyűjtött, hogy ez milyen nehéz, tervszerűen szinte lehetetlen, de ugyanez vonatkozik a jó tartalmi, használathelyzet-mutató készítésére is. Ehhez sok szempont revidálására lenne szükség. Annak elfogadására, hogy a frazémakincs egyrészt kitüntetett beszédhelyzetek, funkciók, tartalmak rendszere, amelyeknek jelöléséhez frazeológiai, tehát analógiás kódra van szükség, másrészt magára a jelölő szituációk, formák proverbiális jelentésszerkezeteire, amelyek lehetnek a jelölt helyzettel azonosak, rokonok (Ha Medárd napján esik, még negyven napig esik), vagy teljesen eltérőek, metaforikus áttételűek (Veri az ördög a feleségét). Mindez jelen van a szinkron használatban, kódoltságban is, az adott nyelvi kultúrára jellemző diakrón kódoltságban, jelentésátviteli sorozatban is.

1.2. A használatfolyamati modell

A jelfolyamati modell a használat történetét, jelkialakulását, jelváltozás egészét kísérelte meg átfogni.

Ehhez a folytonossághoz viszont nélkülözhetetlen bármelyik használati helyzetnek a jellel való összerendelődése, összerendeltsége és összerendelt, a kohéziót felújító, újratereztető ismétlődése, mert különben a szólasnak mint felidézhető jelnek megszűnik a funkciója, ezzel együtt léte is, habár a szólashelyzet továbbélhet más proverbiális jelekhez kapcsolódva. A közösség számára igazán fontos, szabályozást igénylő helyzetek általában hosszabb életűek egy adott szabályozó jelnél, sőt előbb is létezhetnek más eszközökkel szabályozottan, amelyből a szólas is kialakult.

A Reteszt vetett szólas 'nem sült el a puska', illetve 'nem vált be, nem sikerült', ma már nem él, amint a Csettet vetett a szája 'hazudik' sem. Helyükre a Csütörtököt mond, Csütörtököt vetett a szája kerültek azonos jelentésekben, majd az utóbbi a 'hazudik', jelentéskörben is eltűnt.

A Sistereg a tűz, bejött a boszorkány (Kishegyes), a Mosdóvized vérré váljon! Ahány fehér van a körmöd alatt, annyi lesz a szeretőd (Magyarokanizsa), annyiszor ér a szerencse; a valaki átlépése közben mondott Nem nősz meg (nagyra), az Okháj-bokháj, ha meggyógyul, majd nem fáj, és a keresztvetés eredetileg más műfajok, közegek paradigmájába, rendszerébe tartoztak, a jóslásokéba, átkokéba, a rítuscselekményekébe, a szorongásos védekezés mozdulataiba.

Keresztet a kenyérre is szoktak vetni, mielőtt a kemencébe tennék, az átlépésnél mondott szólas afféle mentegetőzés, elhárítás, amint a leejtett kenyérdarabot is régen megcsókolták, s valahová feltették.

A paradigma- és közegcserével pedig nagyon messzire jutunk a Cserkaszki megfogalmazta szimbolizálódási soron (tartalom + jel = új, másodlagos jel) haladva: egészen a „cselekvéskommunikáció” feltételezéséig. Ezeket a jelképes cselekvéseket már az első sajátos szólasokorpuszban, a Salamon és Markalfban is megtaláljuk Markalf kópéságai között.

Markalf nyulat bocsát el a kutyák, egereket a macskák előtt, hogy bizonyítsa, a természetét semminek, senkinek nem lehet megváltoztatni, Salamon kopasz szolgájának a fejére köp, mert a király máshova megtiltotta; kemencébe bújlik, a királynak hátsóját mutatva, mert az megparancsolta, kerülje el, hogy szemébe többé ne nézzen. Amikor Salamon akasztásra ítéli, csak azt köti ki, hogy ő választhassa ki a számára kedves fát, amilyen persze nem létezett. Azt hinnénk, ez csak egyszer, egy műben történt meg, de hát a fabulák cselekménye is mi más, mint valamilyen elvet illusztráló, szinte azért létező jelképes cselekménysorozat, mint Heltai fabuláiban is. Kései párjait környezetünkben is megtaláltam. Adorjánon Bánszki Antal halász szedte össze a legényeket téli griffmadárvadászatra, illetve túzokfogásra, azaz egész éjszaka tüzelgetett velük az erdőben szinte azért, hogy szólas keletkezzen az esetből: Griffmadarat fogott, mint a Bánszki Antal.

Horgoson Geleta Piroska visszaemlékezései szerint szinte markalfi „alakoskodás” játszódott le az első világháború őséges napjaiban, amikor – és később is – a közigazgatási emberek gyakran utasították el a szegényt: menjenek el legelni!

A „bosszút” a következőképpen írja le Geleta Piroska:

„– Vótunk, Panna néni, a jegyző úrná, megkérdeztük, mi lesz velünk, ha még soká tart a háború? Azt mondta, majd elmennek, lelkem, legelni!

(...) Aztán később hallottuk, hogy asszonyok szót fogadtak, és elmentek legelni.

A határban a jegyző úrnak krumplija volt vetve... Ezt a krumplit mind felvették az asszonyok, és hazavitték. A jegyzőnek meg megüzenték, hogy:

– Lelegeltük a krumpliját, jegyző úr!” (Zabosné Geleta 1983, 74)

Ez funkciójában tökéletesen egyezik az ún. válasz-szólasokkal, amikor az addigi címzett egy sajátos kvázi-logikával nem várt módon értelmez egy közleményt. Pl. ha valaki így sóhajtozik: Jaj nekem, Istenem! Akkor – „az én Istenemet” beleértve – azt mondják: Nekem se sógorom, komának híttam, annak sem gyűtt el.

1.2.1. Közlési szimbólum, szimbolikus kommunikáció

Az előző példák jól mutatják, nem mindegy, hogy egy szólas használat történetének melyik pontján, „keresztmetszetében” vizsgálódunk, amint a népdalt, balladát, találóst sem egy rossz, töredékes előfordulási alkalmon tanulmányozzuk, a csévélt szót sem egy átlagos köznyelvi beszélő kompetenciájában, a Halotti Beszéd ysa szavának információit sem a mai beszélő recepció folyamatában, noha tényként ezeknek a használóknak a jelhez, jelölthöz való viszonyát is tudomásul kell vennünk.

Ugyanígy azt is el kell ismernünk: vannak régi, elhomályosult elemű, szerkezetű, jelentésű (ha ezen a felidézhető jelinformációkat értjük) proverbiáink, de ezek nem azért és akkor lettek azzá, amik, mert homályosak, elhomályosultak, hanem az az oka motivátlanságuknak, hogy már régen élnek mint szólasok, közmondások, és a használati folyamatokkal összerendelődve magukkal hoztak olyan szavakat, elemeket, amelyek egyéb összefüggésekben, az élő kommunikációban már nem élnek. Amikor minden összefüggés, a használati helyzethez rendelés logikája is teljesen világos volt, akkor is szólasok, közmondások voltak, idiómák, az elemezhetetlenség stiláris információitól függetlenül.

A megállapítás a szólasszerűség egyéb jegyeire is érvényes: nem azért szólas, közmondás, frazéma egy alakulat, mert alakja állandó, zárt, egységei kötöttek, elválaszthatatlanok, hanem fordítva, ami az ok-okozati rendet illeti: azért állandósultak, váltak zárttá, mert szólasokként használták őket, sőt ezért is alkották meg több helyzetben, hagyományos motívumokat kiemelve, összekapcsolva, logikai klisékre rögzítve a kiemelt elemeket. Ebből eredően az is kitetszik, hogy nem a megfelelő összefüggésekben és nyelvi viszonylatban merülnek fel olyan kérdések,

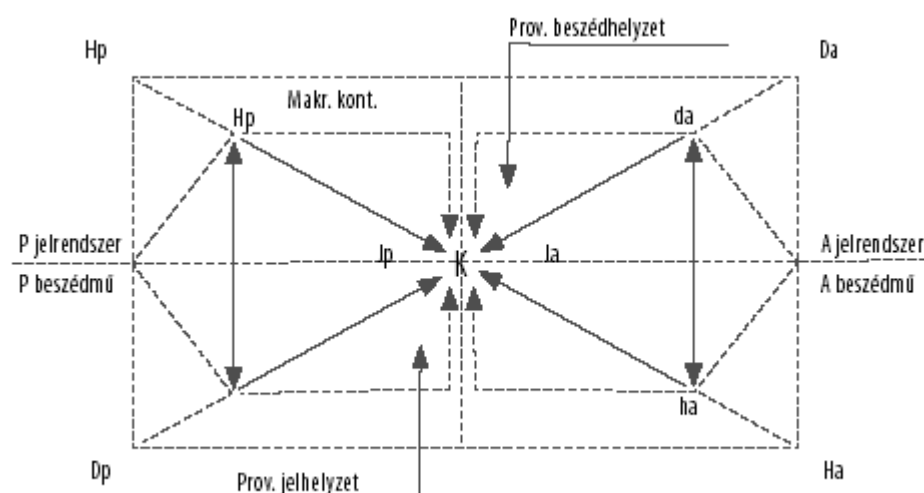
hogy miért nem cserélhető fel egy szó a másikkal: az esküdt ellenség az esküdt barátal, a könnyökömön jön ki a vállamon jön ki változattal.

A szólások, közmondások idézetszerűsége többé-kevésbé nyilvánvaló a használók számára, sokkal inkább, mint hogy idiómáról van-e szó, amely csak egy nyelvben létezik, de ez csak a metakontextusban vizsgálódó lexikográfus számára információ az összevetés folyamán. Ha pedig a szólásfolyamattal két kommunikációs helyzetet, közleményt kapcsolunk össze, tehát nyilvánvaló az idézetszerűség, a használat időpontja előtt is létező jel, jelentés megléte, ilyen kérdések nem merülhetnek fel a használat helyzetét vizsgálva. Ez annyit jelentene, mintha Madách idézett jelmondatát: Ember, küzdj, és bízva bízzál! vigasztalásként hallva azon tűnődnénk, felcserélhető-e a küzdj a harcolj alakkal.

A modell teljesebb összefüggéseit, lehetséges folyamatait a következő ábra szemlélteti, amely a használat egy szinkron állapotát, lefolyását rögzíti. A hagyományos frazeológia a szólásvizsgálatban az értelmezővel, befogadóval azonosult, a használatelemzésnek a közlőből (K) kell kiindulnia, hiszen szólás a gyűjteményeken kívül csak közleményben fordul elő.

Valós előfordulási helyzetnek természetesen csak az utóbbi számít.

Próbáljuk meg a modell segítségével a használati folyamatot leképezni:

1. A közlő (K) egy nagyobb beszédmű (A beszédmű) részét képező vagy önálló beszédeseményt alkotó aktuális helyzetet (K-da-ha) proverbiális beszédhelyzetnek ítél meg
2. befogadója számára (ha) egy részben (Ja) vagy predikációval egyáltalán meg nem fogalmazott, általában nagyobb összefüggések részét képező denotátumot (da), közlési tartalmat
3. olyan jellel (Jp) vagy olyan jellel is jelöl, amely a maga (K) és befogadója (ha) számára az adott proverbiális jelhelyzetben
4. egy másik kommunikációs helyzetben keletkezett, vagy kommunikációs céllal megismert (P beszédmű) helyzeti (K-hp-dp) jelentést felidézve, amely világosabb, egyszerűbb, képszerűbb, evidensebb,
5. a keletkező aktuális, a szituációcsoporthoz felzárkózó jelentéshez rendeli hozzá,
6. ezzel pedig a jel két funkciójává, kettős kódolásává válik.
7. A közlő (K) a proverbiális jelhelyzet minden releváns összefüggését jelösszefüggéssé szimbolizálva a beszédhelyzet céljainak szolgálatába állíthatja (a feltételezett közlőt, műfaji utalásokat mélységi adóként, pszichikai sémákat, logikai kliséket, tér-, ok-okozati sémákat, állandósult, ritmusos, rímes formát).
8. Innen származó argumentumokkal teszi viselkedését és kommunikációs viselkedését indokolttá.
9. A közösséget képviselő, annak a nevében cselekvő, ítélkező, szankciókat foganatosító, kognitív, megismerési folyamatokat lebonyolító közlővé válik, és
10. lehetősége nyílik, hogy a jelhelyzethez, a hagyományokhoz, a kulturális makrokontextushoz, egy nagyobb közösséghez, több címzethez, befogadóhoz való viszonyát is kódolva, többirányú kommunikációt tudjon egyetlen folyamatban megvalósítani.
11. Lehetőség van olyan effektusok, célok elérésére is, amelyeket semmilyen más módon nem tudna egy közösség normáihoz igazodva elérni.

A befogadók, címzettek magatartása, reakciói sem idegeníthetők el a folyamattól, sőt valamilyen jelenlétük, feltételezettségük sem, csak szerepük passzívabb az adott beszédesemény folyamán, de bármelyik pillanatban ők is aktivizálódhatnak használóként.

Ennek a működésfolyamati modellnek az igazolására, illusztrálására számos példát, lefolyást elemeztünk, amelyekben még apróbb mozzanatok, fázisok, másrészt bonyolultabb rétegek figyelhetők meg.

Ugyanakkor egy-egy megfigyelt használat ritkán teljesíti ki a teljes összefüggést; műfajtól, közlésfajtatól, személytől függően egy-egy részlete, viszonylata válik hangsúlyossá. Ehhez néhány eset teljes lefolyásával kell megismerkednünk.

Mi azonban az elemzett modellt előbb a szólásműfaj meghatározásához kívánjuk felhasználni, a részletesebb elemzésre inkább a belső műfaji tagolódásnál van szükség. Az előzményekben, szakirodalomban meglévő definíciók néhány új szemponttal való kiegészítéséhez itt és most néhány jellegzetes példára, jel- és jelöléstípusra, jelentéviszonyra van szükség.

1.2.2. Kettős kódolás, kettős kommunikáció

A címben kiemelt jellemzők talán a legfontosabbak a vizsgálódásunk tárgyát képező jelenségeknél. Élő jelhelyzeti háttérű szólásoknál, főleg a szóláshasonlatoknál nagyon dinamikus ez a folyamat, a több cél, több befogadó, több

címzett érzékelése, érzékelhetősége. Kishegyesen gyűjtve – ha van mesefa, nótafa – akkor egy „szólásfaként” tisztelt, egyébként fiatal, 34 éves asszonynál, Kormos Ilonánál gyűjtöttem, aki többedmagával, másról is beszélgetve egyszer csak megjegyezte: Főfigyelt az is, mint az egyszerű a szenttamási templomégésre.

A szenttamási pravoszláv templom akkoriban égett le. A címzett – mint később megtudtam –, akinek kissé italos állapotában elmesélték ugyan az esetet, de elfelejtette, s aztán lelkendezve újságolta néhány nappal később a szenzációt, ott ült társaságunkban. Az egyik címzett ő volt, a másikat mi, akiknek azt a szólást illusztrálta egy történettel, hogy Váró utas van, de váró vonat nincs, amelyhez viszont egy másik történet és szólás kapcsolódott: Mehetsz, itt van a jegy a zsebben.

A kanizsai piacon, amennyire észrevétlenül lehetett, mindig egy Vajda Mária nevű kofa beszédét figyeltem, szintén „szólásfa” lévén, aki még a Jézusmária! panaszszót is szóláselőzménynek tekintette, mert mindig így folytatta:

Jézus, Mária, Szent Kalára, igyá!, ami italozásra való felszólítás is egyúttal. Egyik alkalommal, láttam, a szokásosnál korábban készülődött hazafelé, közben az utolsó vevőjének azt mondta: Hogy is mondta a Temetős Pista? „Én mán máma elvégeztem a magamét, dógozzon, aki szegén!” Oszk körösztbe tette a síron a lábát.

Látjuk, ebből a közleményből még a történet szüzséje kitetszik, de már az ún. wellerizmus jegyeit mutatja: „Mondta X, miközben adott cselekvést végzett.” Az aktuális közlési cél világos volt: egyrészt a vevőt siettetve, másrészt a szomszédos, szintén adorjáni kofák felé irányuló mentetetőzés volt a korábbi távozás miatt, nehogy megszólják.

A diakronikus kódoltság

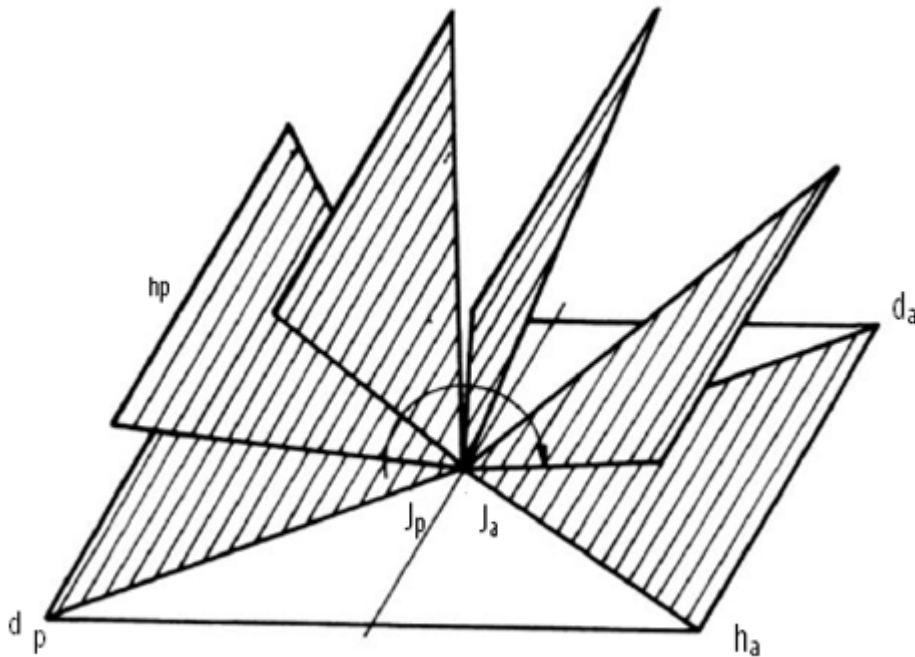
Az előző jelfolyamati modell a komplex folyamat két metszetére, kiválasztott helyzetére épült. A valóságban ez összetettebb, mert – példánk is mutatták – egyetlen, de még két-három beszédeseményben sem tud kialakulni a proverbium, a legfrappánsabb jelentés kész alak esetén sem.

Ily módon a szólás, közmondás hatásmechanizmusához hozzátartoznak a régiség, ősiség információi, kódelemei is, amelyet a frazeológiai-proverbiális beszerkesztés jegyei is hordozhatnak: régi közmondás, de igaz; jól mondták a régi öregek, vagy az adott példa korábbi használóira mint orákulumokra való hivatkozás: Jól mondta a szülém... Hogy is mondta a Huszák jegyző? A szállóigéknél ez név nélkül is érzékelhető.

Másrészt a szólás, közmondás szerkezete is tükrözi azokat az időrétegeket, amelyekhez kialakulása, használati alkalmi kötődnek. Az elavult, archaikus elemeknek se seri, se száma. Máskor egy már korábban létező szólás és egy használati helyzet motívuma alakul új struktúrává.

Ilyenek: Kiadnak rajta, mint a patai sűrön; „...es olah módon rokkáját hamar ki tenne (Kertész 1985, 57) a kítették a szűrét, ill. a rokkáját alapszerkezethez, Kutya baja, mint a szentesi halottnak a kutya baja sincs-hez képest.

Ezeket az összefüggéseket az alábbi modell érzékelteti, amelynek „háromszögei” a pragmatikai-beszédhelyzeti tényezőket példázzák:

2. Nyelvjárásiasság–közkeletűség

Nagyon nehéz egzakt kategóriaként használni a frazeológiai egység általánosságának, irodalmi nyelvi szintjének, illetve nyelvjárási, táji mivoltát is.

Mi is az a közkeletűség?

A vélemények és ellenvélemények nagyjából az alábbi kérdések köré csoportosíthatók:

- Van-e rétegződés a jelenlegi használatban, szólásismeretben?
- A jelenben tapasztalható összefüggések hogyan módosulnak a különböző korok függvényében?
- Azonos-e a szólás irodalmi, szépirodalmi előfordulása a szóbeli és a csak szóbeli érintkezésben való szerepelésével?
- Vannak-e a szólásképződésnek, keletkezésnek korhoz, nyelvközösségi típushoz, életformához köthető feltételei? Vagy azonos a mindenkorai használók körével?
- Alapkritériuma-e a szólásszerűségnek és a szólásfunkciónak, hogy az irodalmi nyelvbe bekerül, és minek alapján dönthető el, hogy bekerült?

f) Egyenlő-e az irodalmi nyelvbe kerülés a közkeletűséggel?

g) Ha van a használatában rétegződés, kihat-e ez a tény funkciójára?

h) Hogyan is terjednek, válnak általános használatúvá a szólások?

2.1. Az általánosság elve

Az első kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy az elsősorban szólástípus kérdése. Pszichikai, testi folyamatokat jelölő, már összetétellel transzformálódott szólásoknál, nem tudatos nyelvi képeknél kétségtelenül általános, homogén használatról beszélünk.

Ez vonatkozik az igen régi, általános jelentéskörű proverbsokra is, amelyek nagyon sok helyzetben fordulhatnak elő: Dugába dől; Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.

Mindenki tud általában szólást mondani, ha kérdezik, mint a bevezetésben említettük: 10-20-at, szinte ugyanazt. Amikor viszont elindulunk egyetlen fogalomkörben, már mást tapasztalunk.

Elrettentő tanulságokkal jártak a középiskolás szólásértelmezési versenyek, különösen a falusi, kisvárosi homogén közösségekből kiszakadt gyerekeknél.

Nem egyszer értetlenül néznek nagyvárosi lakosok olyan alakok hallatán, mint Elfogyott a cérnám. Hogyan használná valaha is valaki az időjárás-regularitást, amikor már a jeles napokkal sincs tisztában, naptári időpontjukkal különösen. A Ha Julianna tágítja, Dorottya szorítja szabályt sem lehet akármikor mondani, nem is mondják.

A Merről kerüljük a templomot? Merről kaszálunk? sorrendi tájékoztatást nyújtó szólást sem hallottam akárhonnan.

A Ha a parasztot este megkopasztják, reggelre kitollasodik közmondást az érintettek ki nem ejtik a szájukon, amint ezt sem: Halász, vadász, madarász, mindig csak úgy kaparász/éhenkórász, amellyel az említett foglalkozások várható eredményességét szokták jellemezni. Az általánosság kérdését csak egzakt és teljes állományi felmérés után lehetne vizsgálni.

2.2. Elsődleges, másodlagos, harmadlagos használat

A proverbsokat, frazémákat nem véletlenül tekintik folklórműfajoknak is. Dalolni, mesélni, anekdotázni is mindenki tud, de nem mindenki követendő mintaként.

Szemerényi Ágnes (1985, 261) szerint is: „A közmondásoknak a használata két nagyobb területen vizsgálható. Elsődlegesen a paraszti kultúra szóbeliségében, másodlagosan az írott kultúrában.

A megkülönböztetésnek két oka van:

Az élőlírási közlésekben, folklórműfajokban gyakran váltakozik különböző beszédművek, műfajok azonos helyzetben való használata. Egyszer a történetet idézik fel, egész példázatot, máskor csak a proverbsot, esetleg mindkettőt. A helyzet sokszor ismétlődik, és lényegében a pragmatikai ismétlődésnek épp ez a műfaj a legtisztább formája. Nyilvánvaló, hogy az idézéshez hasonló jelenségről van szó (vö. Szemerényi 1985, 261).

A műfaj kialakulásához, aktualizálásához ez a légkör kell. Nagyon sok szólás, közmondás struktúrája nem is egyetlen beszédemelésben született meg. Nemcsak olyan nyilvánvaló esetekre gondolunk, mint a Kinek a pap, kinek a papné, amelyhez később két fakultatív kiegészítés társult: kinek meg a lánya, illetve: kinek meg a fia.

Bálint Sándor vetette fel először, hogy a Jégtörő Mátyás, illetve a Ha a Mátyás nem talál: csinál, ha tanál: elviszi napjellemező szólás, több mozzanat, tehát több megformálási alkalom szülte. Először alakult ki a jégtörő jelző, amely „Ikonológiai hagyományokra megy vissza. Mátyás vértanúságának eszköze a szekerce volt. Ezért a templomokban mindig szekercével ábrázolták. A nép képzelete a szent ünnepe és a közeledő tavasz között kapcsolatot teremtett: az apostol szekercéje töri meg a tél hatalmát” (1942, 33). Hozzátehetjük: a Megtöri a jeget szólásnak külön élete, használatstörténete is van (vö. Csefkó 1930, 100–102). Az írott kultúrában erre nincs lehetőség. Másrészt az írott kultúrában a közmondásokhoz, szólásokhoz más, új szerepkör kapcsolódik. Ezért indokolt, hogy a felhasználási módot másodlagosnak nevezzük.

Igaz, a hatás nem ilyen egyoldalú. Nem egy példája került már elő elemzéseinkben annak, hogy a népkönyvek, kalendáriumi versek stb. forrásai is a később elterjedt formáknak.

A másik finomító mozzanat, amit Szemerényi idéz fel: „Léteznek átmenetinek tekinthető szövegek, amelyekben tulajdonképpen szóbeli megnyilvánulások rögzítését sejthetjük. Már Herder megfigyelte, hogy a szóbeli történetmondásban a szólások a legállandóbb elemek” (1985, 264).

Az elkülönülés azonban nyilvánvaló, noha író és író között is óriásiak a különbségek, de a korok között is. Csokonai, Arany János, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Tömörkény István egészen másként viszonyul ehhez az eszközhöz, mint mondjuk Kazinczy, Berzsenyi, Móricz, Tolnai stb. Csokonai műveiben szinte közvetlenül tanulmányozható az elsődleges használat, drámáiban, lírájában, epikájában szinte arányosan fordulnak elő, amint ez Rozgonyiné Molnár Emma kutatásaiból kiderül (Műfaj és téma szerepe Csokonai szólás- és közmondáshasználatában. 1975, 183–193; A közmondások Csokonai műveiben, 1971, 225–36; Szólasszótár Csokonai költői nyelvéből. I. 1972, 103–20; II. 1973, 205–33), összesen 432 szólást, valamint 46 közmondást (1975, 184) tartalmaz. Nagyon tanulságosnak tartom a szinte tízszeres aránykülönbséget a szólások javára.

Nem egy írónk nyelve nemcsak felidézője, hanem műhelye is az új közmondások kialakulásának, pl. Heltai Gáspáré (vö. Horváth 1952), Mikes Kelemené (vö. Rozgonyiné Molnár 1974, 270).

Az író mégis egy szál korának szóláskincséhez, másrészt az irodalom esztétikai szervezete nem vagy ritkán azonosul maradéktalanul ezzel a kóddal, inkább csak inkorporálja. Nem egyszer a tőle való elidegenedését is jelzi. Vagy úgy, mint Dickens teszi, aki pedig a szólásokkal való bánás mestere volt; egyik szólásműfaj is regényhőséről, Sam Wellerről kapta a nevét Karácsonyi ének (A Pickwick Klubban is) című regényében:

„Az öreg Marley halott volt, mint az ajtószeg.

Értsük meg egymást: nem akarom azt állítani, hogy saját tapasztalatomból tudom, miért éppen az ajtószeg halott különösképpen.” (1976, 9)

Vagy pedig úgy, ahogyan Mikszáth teszi Fekete város című regényében: „Mutatóujjának körmét foga közé mélyesztvén... ujjait félvben rántotta el onnan kifelé, ami azt jelenti az alsóbb néprétegek nyelvén, hogy majd ha fagy, hó lesz nagy.”

O. Nagy elemzés közben (1979, 151) csak Mikszáth kódjára figyelt fel, a nyelvi szólásra, az író viszont egy igazi mozdulatszólást rögzített. Nem annak megfelelőjével, mert a Majd ha fagy, hó lesz nagy nem a mozdulatelemek kísérőszövege, hanem egy másikkal. A különbségről az „alsóbb néprétegek nyelvén” megjegyzés igencsak árulkodik.

Még messzebb kerül legtöbbször az eredeti atmoszférától az ún. harmadlagos, terciális használat, amely már a szövegkörnyezet, használati helyzet felidézését sem tartja a maga számára kötelezőnek. Publicisztikai szövegek, újságcímek, reklámszövegek a jellemző előfordulási helyei.

Még a Magyar Szó egyik cikkének címe: Ki hozza majd zsákban a meleget? (1987. március 3., 9) kissé tér el – közlési céllal – az eredeti alaktól, az írás végén pedig visszatér a regulára: „Március idusán, amikor a Sándor, József, Benedek meghozza a meleget, ugyancsak sürgetni fog bennünket a sok tennivaló.”

Sajátos szerkesztésmódúak, elidegenültek az ilyen megoldások: „A piacon máma nincs giccs. Csak ízlések és pofonok vannak”, illetve: „Szerződések nincsenek, de ez nem azt jelenti, hogy szabad a gazda” (az Újvidéki Televízió kommentárjából), vagy: Ki akarták rántani a gyékényt Kadhafi és szövetségesei lába alól” (Magyar Szó). Sőt ilyenek is vannak, Kemény Gábor találta őket (1985, 178–9): „Végül is miképpen kerül a pelenka az asztalra?”; „Négy kicsi sokra megy”; „Döntetlenből is megárt a sok”.

2.3. A szólások és az irodalmi nyelv

Számos előző példából egy tény világosan kikövetkeztethető: a proverbiumok használata az írott kultúrában (amin persze periratokat, jegyzőkönyveket nem értünk) nem egyenlő azzal, hogy valaki saját, elidegeníthetetlen kódjaként használja ugyanezeket. Hol található leggyakrabban? A hősök jellemzéseiként, azok szójárásaként. Egész más eset, ha a közvetlen írói közlésben fordulnak elő. Ha ilyen szöveghelyeken keressük őket, már egészen más kép alakul ki arról, hogy egészségünkben kultúránk vagy szubkultúránk részei-e.

És mi a helyzet az esszéikben, tanulmányokban, tudományos értekezésekben, sőt politikai tárgyú szónoklatokban. Keresve is alig találunk, vagy ha igen, többnyire szállóigéket, amelyek ugyanebből a közegekből valók. Fényévnnyire van már nyelvünk Pázmány Péter világától, akinél persze szintén nem arányosan, hanem bizonyos szövegtípusokban nő meg érezhetően a jelenlétük: vitairatokban, prédikációkban, ott sem mindenhol. Nem a lehetőségben, hanem a valós használatban. Vezető magyar közéleti személyiségektől közéletben szállóigéken, jelszavakon kívül tárgyunkhoz tartozó jelenséget nemigen hallani, más a helyzet – nem mintha ez érték kérdése lenne – például a délszláv nyelvi megnyilatkozásokban.

Ami a lehetőséget, a magyar nyelv sokak említette képszerűségét illeti, az is alaposabb vizsgálatot érdemelne. Nincsenek ugyanis újabb tipológiai, kontrasztív nyelvészeti eredményeink, amelyek ezt alátámasztanák vagy cáfolnák.

Olyan észrevételek igen, amelyek nem okvetlenül kezelik ezt előnyként.

Weöres Sándor mondja ki például sok fordítónk, műfordítónk tapasztalatát: „A magyar annyira konkrét nyelv közvetlen, explicit jelleggel, hogy az implicit dolgok németül, franciául jobban megszólaltathatók... Szóval ha németül, franciául írnék, akkor főként a konkrétumoktól eltávolodott, absztrakt anyagokat formálnám azokon a nyelveken, de ha konkrét és képszerű dolgokról, boldog volnék, hogy magyarul írhatok.” (Rákos 1976, 46)

Még vitára ingerlőbb dolgokat mond erről az újra felfedezett Karácsonyi Sándor (1985), akitől azt várnánk, hogy magyar észjárásról értekezve dicsérőleg szól a képszerűségről: „A magyar nyelv... gyakran kénytelen először megfogalmazni, újrafogalmazni, sőt többféle nyelvből hevenyészve fordítani – természetesen csupán akkor élhet meg, ha képi ereje igen erős. Következményeiben az is természetes és érthető, hogy – így állván a dolog – ugyanaz a nyelv nem termel annyi állandó jellegű fordulatot, mint ha más viszonyok között fejlődhetett volna, de ugyanazért, másodlagos következményképpen nem halványodnak el szókincsének, frazeológiájának, szokásmondásainak képszerűségei olyan hamar, mint ha kellő nyugalma vagy elég alkalma lett volna sztereotípebbé, mechanikusabbá merevednie vagy mindennapiasulnia”. Vitatkozni lehetne mindkét nézettel, ám az is kétségtelen, hogy a szóhasználat és irodalmi nyelv viszonya revidálásra szorul bizonyos vonatkozásokban. Írók nyelvbe kerülése egy, már nem műfajhatározó tény, de a történeti kontextus felderítésében megkerülhetetlen forrás.

2.4. A közkeletűség

Hogy milyen véletlenül múlik a proverbium irodalmi művekbe kerülése, az az előzőekből is kiderült. Gyűjteményekbe kerülése, öröklődése nem különben. Katona József szólásával (Reszkess a szerencsédől!) ezt már igazoltuk, pedig Füst Milánál is felbukkan valami hasonló: „Üzöm asszonyok közt a gyönyörű szerencséd!” (Elégia)

Ehhez a feltételhez kötni a közkeletűséget nem mindig eredményes kritérium, mert akkor fel kellene venni pl. Mikszáth A nagy kanál, az nagykanál formáját is (Különös házasság), amely a Nagy kanállal esznek előképből származik, redakciója sem ismeretlen.

De hát akkor honnan lehet a kérdést eldönteni? Ki végzett területi előfordulási vizsgálatokat valójában? Milyen kép rajzolódna ki a településenkénti alapos gyűjtések után? Nem hiszem, hogy azonos lenne a maival. A Kár Ácson a karácsony nincs benne Pável Márta ácsi gyűjteményében, mert nyilván ott már nem ismerik. Nincs O. Nagynál pl. az Azt dobolták Szentesen, aki fázik, reszkessen, ami vidékeinken közismert. Ismerik-e Szentesen?

Hogyan terjednek egyáltalán a szólások, s hogyan történt ez a mai állapotokat sorsdöntően befolyásoló időkben? Lentről fel, fentről le, azaz a népnyelvből az irodalomba, irodalomból vissza más vidékek népnyelvébe? Monogenetikusan vagy poligenetikusan, a „levegőben lévő igazságok” felől újjáképződve, ahogyan Bernáth (1986) feltételezte? Az utóbbi esetben miért tudnak Észak-Bácskában a dóci zsidóról, a tápiósülyi keresztre feszített Jézuskáról, a radnai Szűz Máriáról, mindenhol a Mátra szeléről. (Járkál, mint a dóci zsidó; Meg a tápiósülyi keresztre feszített kis Jézuska bal lábát! Áldjon meg a radnai Szűz Mária; Sok, mint a Mátra szele.)

Radnára például búcsúra mentek, de hogy jutott el a többi, noha a XVIII. századi migrációs, szivárgó mozgásokat nem ismerjük kellően. Minden valószínűség szerint egész történetekkel, evidenciákkal együtt, vagy csak a történetek, közlések kerültek közkézre. A pacsériak esküdni szoktak, nem tudnak a pacséri réttel kapcsolatos szólásokról, hátterükről, az óbecseiek nem tudnak proverbiummá vált Krisztusokról (Vén, mint a becsei Krisztus.) Másodlagos szempontként valószínűleg a nyelvi formák hangzása, felépítése is szerepet játszhatott. Hang- és közös előfordulás-statisztikai vizsgálatok sokat elárulnának a Hencidáról, Boncidáról, Pancsováról, Karabukáról, Náciról, Marciról.

3. Az önelvű adattárépítés gondjai és módszerei

3.1. Vajdasági vagy akár bácskai, bánáti frazeológiai szótárunk még nincsen, olyan értelemben sem, ahogyan például Lábadi Károly lehető műfaji teljességgel megszerkesztette a „drávaszögi magyar proverbiumokat” (1986), olyan vonatkozásban sem, ahogyan Vöö Gabriella közzétette a csak közmondásokat tartalmazó, ezért folklorisztikai elkötelezettségű erdélyi gyűjteményt (1989).

Szinkron célzattal nem jelent meg ezeknél kisebb tájegységek szólásanyaga (rövidség kedvéért a terminust az egész műfajcsoportra alkalmazzuk!) sem, mondjuk a Tisza menti településeké, a dél-bánáti székelyeké, a szegedi kirajzású észak- és közép-bánáti magyarságé. Területi céljában a terveinkkel azonosítható gyűjtést csak Margalits Ede publikált a XIX. század utolsó harmadából, a Bácskát még másként, szélesebben értelmezve. Ami előzményként rendelkezésünkre áll, az néhány településre kiterjedő, az érdekesség, műfaji csoport vagy eredetmagyarázat szerint szelektált kis gyűjtemény (Tripolsky Gézáé, Vajda Zsuzsannáé), a szólás- és közmondáselméletet szolgáló mellékes adattárak, közlési helyzet, eredetmagyarázat, folklorisztikai, művelődéstörténeti emlékek illusztrálására szolgáló adatközlések (vö. Penavin Olga, Jung Károly vonatkozó tanulmányai), de a nagyobb gyűjtemények számos (pl. Margalits 1886) vagy igen gyér adatai (pl. O. Nagy 1966).

A szakirodalmi előzmények modorában a megjelent korpusz gyér mivoltából eredően a kétnyelvű szótárakat is meg kell említenünk, amilyen a szerbhorvát–magyar nagyszótár (I–III. Újvidék, 1968–71), frazeológiai adattárak (Vajda – Burzán: Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár. Újvidék, 1984), egy-egy fogalomhoz, vezérszóhoz kötődő művek (Margalits Ede: Isten a világ szólásaiban. Budapest, 1910).

3.2. Legelőször azzal a fájdalmas ténnyel kell szembesülnünk, hogy van ugyan legalább tízezer egységre tehető, a sajátos használati, gyakorisági, változatképződési skálán elhelyezhető állományunk, a szólástár, adattár megszerkesztéséhez mégsem foghatunk hozzá mindjárt. Amint azt az erdélyi tapasztalatok is alátámasztják (vö. Vöö 1989), először nyelvészeti és esetleg folklorisztikai célokat is szolgáló, szólásarchívumot kell kellene egyszerre kiépítenünk; időszerű kérdés, hogy digitális, számítógépes rendszerben vagy a régi jó „gyalog” módszerekkel.

3.3. Először is a publikált, bármely korban megjelent, közölt forrásanyagot kell rögzítenünk, miközben a szinkron érvényesség kritériumával csínjában kell bánnunk rendszerezett előzményünk nem lévén. A Magyar Nyelvőrben, a Magyar Nyelvben szereplő forrásközleményekre különösen oda kell figyelnünk, Matijevics Lajos jóvoltából a Létünk 1974. és 1976. évi számaiban ilyen célú bibliográfia is készült, de vannak más etnográfiai, művelődéstörténeti előzmények is, bár repertóriumok nélkül.

3.4. Aktualizálni és konkretizálni kell a délvidéki anyagra, alakulatokra vonatkozó szóláselméleti szakirodalmat is a hozzáférhető segédletek révén, pl. visszatekintő és kurrens bibliográfiánk segítségével.

3.5. Aktualizálni kell, és elkülöníteni az archívumba kerülő korábbi gyűjteményanyagot, pl. Margalits Ede adattáraiból.

3.6. Valahol ennek a mozzanatnak a keretében kell a vizsgálati korpusz területi, időbeli kereteit is felvázolnunk mind a nyílt kiindulókorpuszok, mind pedig a zártabb, strukturált előzményként megszerkesztett adatbázisok vonatkozásában és azonos mozzanatban a szelekciós elveket is.

Induktív elvű gyűjtésre bármilyen feldolgozottsági, rögzítettségi színvonalától függetlenül szükség van, mégpedig legalább hármas tagolódású helyzetcsoportban, használati kontextusban. A szótárszerkesztők számára nem szempont, a használatkutatásban azonban megkerülhetetlen, hogy a frazémaként értelmezett, kezelt jelenség elsődleges, másodlagos vagy harmadlagos használati kötődésű-e, vagyis:

a) A frazeológiai kódot a közlő helyettesíthetetlen, analógiás rendszerű nyelvi eszközként alkalmazza elsősorban szóbeli, élőnyelvi közlésben, az ún. digitális és esztétikai fogantatású jelrendszer helyett, előtt.

b) A szólást és rokon műfajait esztétikai célzattal a használói viszony megjelenítésére használja, pl. az író regényben, novellában már némileg elidegenítve a frazeológiai jellel a maga közlési csatornájától. Ennek külön érvényesülési területe a műfordítás, amely szólásteremtéssel, adaptációval is jár. Például Brasnyó István Kazár szótár-fordításában. A fordító eredeti bácskai szóláshasonlatokat épített be a célnyelvi szövegbe. Pl.: Úgy állt a szája, mint aki böngészni volt, de nem talált.

c) A frazémát esszében, sajtóban, szlengben, köznyelvben már elidegenítve, formáját, jelentését felbontva, ún. rájátszásos átszövődésben használja: Például Németh Istvánnak egyik, a Magyar Szóban megjelent cikkében a cím A kutya szalonnája, amely a Kutya-ból nem lesz szalonna közmondás derivátuma, vagy a Halál ellen nincs orvosság kifordított képződménye, a Tudás ellen nincs orvosság.

Lehet azonos módon vezérszók szerint is gyűjteni (pl. mit mondanak a pacséri rétesről, a becsei Krisztusról?), sőt végleges alakulatokhoz igazodóan is, de csak ott, ahol területi változatokat, változást sejtethetünk. Például ha gyengén, pislákolóan ég a tűzhelyen, a kályhában a tűz, Mohol vonaláig azt mondják: Ilyen tűznél fagyott meg a tizenkét betyár, ettől délebbre pedig Ilyen tűznél fagytak meg a törökök a tekijai búcsúhelyhez kötődő legenda nyomán. Hasonlóan területi változatokként élnek az Egy állapotban van, mint a Samu nadrágja; Egy állapotban van, mint a Ficsor nadrágja.

3.7. Íróink műveiből történő kigyűjtésre alig került sor, életmű szintjén pedig egyáltalán nem. Például Csépe Imre, Herceg János, Cziráky Imre, Németh István, Brasnyó István, Majtényi Mihály, a magyarkanizsai Vass Imre frazémahasználata még nem nyitott könyv előttünk, de még sokszor édesanyánké sem. Talán majd az elektronikus könyvtárak, a korpuszfeldolgozás ezeken is segítenek gazdagítva szóláskincsünket.

4. A frazémagyűjtés elvi, módszertani kérdései

A kutatási előzmények gyűjtési módszereit próbáltuk értékelni. Most hadd szóljunk a magunk induktív eljárású gyűjtéséről különös tekintettel az egyéni szóláshasználatra.

A mi forrásunkról és módszerünkről

Valójában az egyéni szóláskincs és szóláshasználat vizsgálatai eddig a másodlagos irodalmi előfordulások tekintetében hoztak eredményt. Vagy az életmű egészére kiterjedően, ahogyan Rozgonyi Miklósné Molnár Emma tette Csokonai Vitéz Mihály műveiben, vagy egy szerző egy művében, ahogyan például jómagam jártam el Katona József Bánk bánjának szólásanyagát elemezve. Az ilyen feladatoknál, bár nem egészen problémátlanok, viszonylag egyszerű a dolgunk, rögzített, tetszőleges alkalommal megfigyelhető szövegekről lévén szó.

Hogyan közelítsük meg viszont hasonló igénnyel az elsődleges, közvetlen szóláshasználatot? A befolyásolás nélküli alkalmi megfigyelésekkel szinte semmire sem jutunk, a szólásalakok kimondása nem a természetes

kompetenciát, körülményeket idézi fel. Valójában egy egész életet kell a megfigyelt személlyel leélnünk, esetleg anyanyelvünket is tőle tanulnunk, hogy legyen erről az állományról emlékképünk, teljes taxonómiánk.

Ha elkülönítjük, amit tudományosan okvetlenül el kell különítenünk, a kitüntetett szóláshelyzetet, amelyben a frazéma elhangzik vagy megjelenik, illetve azt az alakot, szerkezetet, jelentést, amely ebben a helyzetben, szövegkörnyezetben megjelenik, hogy szabályozza ezt a szituációt, akkor a frazémákkal kapcsolatos egyéni sajátosságok kutatásában két utat választhatunk:

Nagyjából azt, amit Szemerényi Ágnes próbált követni, hogy a prezentált szólásalakokhoz idéztetjük fel a jelentést, vagy ami sokkal hasznosabb lenne, az elhangzás, megjelenés helyzeteit íratjuk le, jellemeztetjük az adatközlővel. A kétségek továbbra is megmaradnak a passzív ismeret, kompetencia, illetve a használás, a performancia megkülönböztethetőségével kapcsolatban;

Adatközlőnk a már ismert, meghatározott szóláshelyzetekkel szembesítjük, és így derítjük ki, számára kitüntetett, szólásszerű-e a szituáció, és milyen frazémát tud produkálni; egyet ismer az adott helyzeti jelentésre vagy többet is. Esetleg azt is megtudhatjuk, hogyan adja elő a proverbiumot, és milyen kontextuális szerkezetet épít köré, bár ez utóbbi rákérdezéssel ritkán hoz eredményt. Eljárásunkra álljon itt csak egy-két példa: Mit mondanak, ha nyáron egyszerre, azonos időpontban süt a nap, és esik az eső? Hát azt, hogy Veri az ördög a feleségét. Mondanak-e mást is? Igen, azt hogy Esik a kukac.

Mit mondanak, ha a tűz a kályhában, a tűzhelyen gyengén ég, nem melegít? Hát azt, hogy Ilyen tűznél fagytak meg a törökök, illetve Ilyen tűznél fagyott meg a tizenkét betyár. Ezzel a módszerrel az is kiderül, hogy Moholtól, Péterrétől délre csak az első változatot ismerik, mert a tekijai búcsúhely vonzásköréhez tartoznak, ettől a vonaltól északra viszont inkább a másodikat.

Ennél a módszernél csak egy a bökkenő: a magyar szóláshelyzeteknek még legnagyobb gyűjteményeink tárgymutatóiban sincs meg a katalógusa, tipológiája, amiből ki lehetne indulni.

Mi most az elsődleges szóláshasználat kutatásában egy másik úton indulunk ki. A közvetlen, totális kommunikáció helyett a felidéző szövegekre, frazémahasználatra figyelünk, amely ugyan sohasem azonos az előbbi teljességével, de több is lehet annál, érényeit pedig szerencsés esetben meg tudja közelíteni.

A kettő különbségére csak egy példát vegyünk: A szép felé megy a füst! De bolond, aki állja párbeszédes szólás csak a közvetlen kommunikációban fordulhat elő, az És akkor földbe gyökerezett a lábam viszont a felidéző közlésben.

Mint utaltunk rá, vannak viszont szerencsés körülmények, amelyekben együtt van mindkét idő dimenzió, például az ún. paraszti életrajzokban, élettörténetekben, amelyek folyamán a hős életének teljességét idézi fel, gondolja újra. Ennek a műfajnak egyik kiváló példája Zabosné Geleta Piroska Így zajlott az életem című visszaemlékezése Horgosról. Geleta Piroska ugyan iparoscsaládból származott, de tökéletesen, zavartalanul mozgott a falu népi életében. Szóláshasználatában felbukkan ugyan a tudatosság, és úgy tűnik, néhány helyen a kérdező, lejegyző személy is beleavatkozott szövegébe, de vizsgálatainkhoz kiváló forrásként szolgált.

4.1. A szóláshasználati elemzés szempontjai és eredményei

A mintegy 260 nyomtatott oldalnyi életrajzi szöveg szólásanyagának, -használatának minden vonatkozását egy előadás, tanulmány keretében nem érinthetjük, inkább csak a vizsgálat lehetséges szempontjait vethetjük fel.

A globális elemzését, amelynek során számba vettük az összes szóláshelyzetet, mintegy 105-öt, megvizsgáltuk a szöveg egészhez képest a megoszlásukat, amely – nyilván a közlési célok függvényében – nagyon egyenetlen (oldalanként 3-4, illetve 10 oldalon egy sem), a fő műfaji disztribúciót, amely szerint csak 22 közmondás fordul elő, a többi szólás, a funkcionális és szerkezeti tagolódást stb.

A lokális, konkrét szöveghelyi vizsgálatok nagyon sok, más módon észlelhetetlen tanulsággal jártak, főleg három területen:

a használati helyzet és a szólásjelek összefüggésében;

a jelszerkezet vonatkozásában; ? a szólás-kontextus, szövegkörnyezet szervezethez, szervezésének szempontjából.

4.2. Szólás és helyzet

4.2.1. A helyzeti kiindulású elemzés veti fel a környezetre jellemző valóságsháttéri elemeket, esetünkben a csak Horgoson ismert frazémákat, pl. a következő, szőlőtelepítéssel kapcsolatos közmondást: A szőlő azt szereti, ha azt mondják neki: adjon isten jó reggelt, és adjon isten jó éjszakát (186). Helyi keletkezésű a szőlővel kapcsolatos másik regula is: Régi közmondás: Elültetik telepítéskor a reménységet, de vele ültetik a szegénységet is (190), vagyis a szőlőültetvény csak évek múltán hoz hasznot.

4.2.2. Csak ilyen alapállásból érzékeljük, hogy a használatban a szóláshelyzet külön, önmagában képződik meg, és külön mozzanatban merül fel a megfelelő jel. Ez szóláskimaradást is eredményezhet, a kiépített helyzettől függetlenül:

„Anyám sokszor veszekedett vele (apámmal), hogy

– Nem szégyelled, hogy cipész létedre csak az az egy pár kopott cipőnk van?!

Nem szégyellte. Neki is egy pár volt.” (13)

Nos, innen a következő közmondás hiányzik: Csizmadiának jó csizmája, péknek friss kenyere soha sincsen.

A másik esetben a régi paraszti élethez, a búzanyomtatáshoz kötődő szólás hullott ki Geleta Piroska emlékezetéből:

„Borulás közeledett. Aggódva néztünk mindannyian.

– Mi lesz, ha megázik a búza?

Szülém arra nézett, aztán minden izgalom nélkül azt mondta:– Nem lesz eső, búzáat nyomtatunk.” (80)

Ami innen hiányzik, az a Medvét fogunk, medvét fogtunk szólás, amelyet akkor mondtak, amikor megázott a nyomtatásra váró gabona.

4.2.3. A proverbiumokat elsődlegesen az eredeti helyzetben is használhatják, amely a szimbolikus jelentés alapjául szolgált. A következő példában folyik a búza nyomtatása. Csillag, a nyomtató ló eszegette a kalászokat:

„Bátyám közbe akart lépni, de szülém rászólt:

– Hagyjad. A nyomtató lónak a szája nincs bekötve.” (80)

4.2.4. Az ismétlődő frazémák egy-egy helyzet és alak személyi kitüntettségét jelzik.

Az egyik kedvenc kiszólása egy átokszerű megfogalmazás: – Csicskarát neköd a fejedre! – mondta a szülém (57).

Majd máshol:

„Ha megharagudott ránk, azt mondta:

– Csicskara belétek!

Ma sem tudom, mi az a csicskara” (83), ami arról is árulkodik, hogy a szólást nagyanyjától tanulta, tehát alaki-helyzeti hagyományozódásról van szó.

Többször helyzeti váltást is megfigyelhetünk az ismétlődésnél. A következő alak itt még időbeliségre vonatkozik: „Szülém, amikor egyszer a Budárba mentünk, nagyon fáradt volt, aztán azt mondta: – Olyan hosszú ez az út, mint a szentiváni ének” (188). A másik esetben már térbeliséget fejez ki: „Egy nagygazdához húzattunk be éppen, ahol a kazal... hosszúnak olyan hosszú volt, mint a szentiváni ének” (231).

4.3. A helyzet felől derül ki a szólástévesztés, amely a legjobb adatközlőknél is előfordul:

„Egyszer aztán elfogta a buzgóság, és azt mondta:– Imre bácsi, aranyos Imre bácsi, engedje meg, hogy a Mukit elvigyem” (131).

Valójában csak Elnyomta a buzgóság szólás van, az viszont akkor használatos, amikor valaki – főleg gyermek – hirtelen elalszik, nem a fenti helyzetben.

4.4. Jelminőség és jelszerkezet

Ami a szólásként, proverbiumként használt jelek minőségét illeti a verbális alakok mellett feltűnő kinezikus és cselekvéselemek érdemelnek legtöbb figyelmet, amikor összefonódik a helyzet szabályozása és a kiváltott cselekvés: „– Bizony, én elteszem. Hiszen látja, hogy már... – és mutat a fejére, hogy meg van zavarodva” (246). Más esetben a kis Geleta Piroska barackot kap a fejére, a cseresznyeszédéskor fűtyülnie kell neki. Nagyanyja kovászolás után keresztet vet a kenyérre, majd levonja a szentenciát: „– Addig kell ezt, lányom, dagasztani, míg nem csorog a víz a gerendából! – Én aztán figyeltem az ágyból, mikor csorog a víz” (82).

Amikor a szólások előfordulásait, szövegeit, textusait megfigyeljük, kiderül, hogy a jó „szólásfáknál” azonos helyzetben több frazéma is előfordul, tehát többelemű a szólástextus, és az egyes szólástagok sajátos szintaktikai viszonyban állnak egymással.

A két vagy háromelemű textusok tagjai közt fennállhat tagadva nyomósító viszony: „Minket mán a németektől se ásó, se kapa nem választ el, de még a jó isten se” (25), kapcsolatosan nyomósító közlési szándék: „Ez a Ferkó bátyám egyébként később is a dunna alatt aratta le a búzát mindig, s a dolog temetésére akkor is elment volna, ha haldoklott volna” (38), majd máshol hármass szerkezetben: „Ferkót nyáron, aratáskor legtöbbször a hideg lelte, a dunna alatt aratta le a búzát. A dolog temetésére még akkor is elment volna, ha haldoklott volna” (87) Előfordulhat értelmező szerkezet is: „Nem ér az én életem egy hajtófát sem, (ugyanis) szegényebb vagyok én, mint a templom egere” (140).

4.5. Szólás és kontextus

A frazeológiai vizsgálatok jelenlegi állása szerint a szólás, közmondás helyzeti megszerveződése, szöveggörnyezetbe építése legalább annyi figyelmet érdemel, mint maga a jel. Jellemzéséhez a már meghatározott textus mellett meg kell különböztetnünk a szűkebb és tágabb kontextust: az előbbi a megelőző környező néhány szót jelenti, az utóbbi pedig azt a tartalmi elemet, amely már vagy még a frazéma szövegszervező vonzáskörében van.

A felbukkanó elemek közül többen éppolyan állandósultak, mint maga a frazeológiai egység, a műfajra, használóra, tanulási helyzetre való utalás (Igaz az a mondás... Jól mondta a szülém...)

A kontextuális elemek és a proverbium lineáris rendje szerint megkülönböztetünk elő- és utókontextust.

4.5.1. A szöveggörnyezet felől ráláthatunk a keletkezőben levő, kisközösségi érvényű alakulatokra. Szó esik egy szórakozott horgosi tanítóról, aki a kocsmában kapott bort többször is kifizette. Ennek alapján megképződött az új szóláshelyzet, egy kicsit a vendéglős család lelkiismeret-furdalásaként: „És megesett hol az egyikünkkel, hol a másikunkkal, hogy nyitva felejtettük a csapot. Ilyenkor mindig az jutott az eszembe, meg mondtam is:

– No, ott folyik a tanító úr bora!”

4.5.2. A szöveggörnyezetben tűnnek fel a szólás egykori megtanulásának körülményei is: „A tanyára többször kimentünk azután... Itt hallottam azt a mondást is, hogy Még az orrával is a földet túrja” (50). Mint már az idézett példából láttuk, megjelenik az egykori használó személye is. (Vö. A csicskara belétek!)

4.5.3. Fellelhetőek a szólást előidéző, szóláshelyzetet teremtő helyzeti elemek az elő- vagy az utókontextusban: „Anyám, ha mérges volt, ránk sokszor mondta: – Eredj világnak, mint a Misák kutyája!

Lajosunk megpróbálta. Én is megpróbáltam már kétéves koromban” (14).

„Szülém ezen a napon hitet tett a mondás mellett: Látástól vakulásig” (53).

4.5.4. Megtalálhatjuk a proverbium motivációs elemeit, helyzeti magyarázatát, parafrázisát is: „... a

tarhonyaszárító csillag ugyancsak süttött. Sokszor hívták így a napot mifelénk” (50). „Egyszer egy olyan színdarabot olvastam, aminek az volt a címe, hogy a Falu bolondja. Már gyerekkoromban hallottam, hogy minden falunak megvan a maga bolondja. No, az én falum sem szűkölködött ilyenekben” (107).

4.5.5. Környezeti elemekből derül ki a használatnak a szóhoz való viszonya, amely nem mindig az azonosulás, olyannyira, hogy az eredeti szót ki sem mondja: „Az én gyerekkoromban még meg lehetett állapítani, kinek a gyereke van szép, új ruhában.

Ma már a ruha nem sokat mond” (148).

Ez utóbbi áll a Nem a ruha teszi az embert közmondás helyén.

Ez a viszonyulás nagyobb szövegrészt átfogóvá is válhat: „Szülém sokszor mondta: – Szép öregasszonyt meg jó gyereket ugyan ki látott már?

Én láttam, az biztos. Mert szülém szép öregasszony volt..., hanem ami a jó gyereket illeti... Azt mondják, amelyik gyerek jó gyerek, az már beteg gyerek.”

4.5.6. Figyelmet érdemelne a textuális-kontextuális kapcsolódás összeötvöződése: „Megvagyunk elég jól (helyzeti elem). Ússük-verjük a világot, az meg minket (szólás). De azért nem dicsekszünk (helyzeti mozzanat), mert tányér-, kanálcsördülés nélkül nincsen” (248).

Ennyit az egyéni szóláskincsről és -használatról inkább módszertani mintaként, mint a gazdag forrás kimerítő elemzésének eredményeként.

5. Állományi rétegződés

Szükség van a teljes szólásszótár lehetséges rétegződésének, rétegeinek vizsgálatára. Az első ezek közül a diakrón rétegződés, vagyis a legkorábban felgyűjtött és közzétett délvidéki frazeológiai állomány.

Az előzmények egyik legteljesebb, legértékesebb diakrón rétegét Margalits Ede zombori tanár és kutató gyűjtései képezik, amelyeket Bácskai szólások címen tett közzé.

5.1. Jellegzetes a Bácskai szólásszótár szerkezete és elrendezése. Csak közlő szócikkek vannak, az utaló szócikkek még ismeretlenek akár alaki, akár pedig funkcióvariánsról van szó. A felvett alakok közlési rendje a szoros betűrendhez igazodik, nincs tehát vezérszó, a névelőktől kezdve minden elem azonos szereppel jelenik meg. Így egymás mellett szerepel A jó pap holtig tanul; A jó csődör vagy megsántul, vagy megvakul; Ajtóstul beront a házba stb. Indokolt lenne hozzá újbóli kiadása esetén külön változat- és jelentésmutatót készíteni.

5.2. Számunkra a legnagyobb értékkel bírnak az eredeti területi kötődésű szólások, közmondások, vagy az általános frazeológiai formák földrajzi kötődésű redakciói. Ilyenek a Bácskai bugris (Baranyában még hozzáteszik: Baranyai bicskás); Cifra, mint a rác oltár; Csak úgy lityeg-lötyög, mint svábon a plundra; Helyén van, mint Dorozsma, Itt a vége, tedd a jégre, csússzál vele Bátaszékre, Kurta, mint a szeremlei szoknya; Maga iszik, mint a csonoplyai tamburás; Szépen iszik, mint a szabadkai ember; Világnak ment, mint a miskei malac.

Mint általában, Margalitsnál is kiderül a Bácskán belüli szűkebb kötődése. Sokkal Dunát, és nem Tiszát lehet rekeszteni; Amely kutya a Dunát (nem a Tiszát) átúsztá, máskor is megpróbálja azt; Bajának sok a baja. Kelet-Bácska viszont helynévi elemekben szinte elő sem fordul.

5.3. Sok esetben a helyi vagy helyinek vélt származású alakokhoz lapalji kommentárokat fűz. Például a Drága a hajvár, de megéri szólást úgy magyarázza, hogy a szabadkai gazda többek között halikrával is traktálta vendégét, aki becsületesen hozzá is látott. A gazda végül figyelmeztette, hogy ez igen drága. „Drága, de megéri” – felelt erre a vendég. A Hadd lássa a lógóst is – valakinek a dicsekvését kipellengérező szóhoz azt az esetet fűzi, amikor II. József Szabadkán járt. Az egyik gazda a hintóba kettő helyett három lovat fogott, hadd lássa, úgymond, őfelsége a lógóst is. A Szent Miska (az ájtatoskodó férfiakat kigúnyoló) szóval kapcsolatban elmondja, hogy 1918-ban egész Bácskát egy Miska nevű rajongó szabó járta be, a nép processzióval kísérte, pályáját azonban a zombori börtönben végezte. Érdekességként kell megemlítenünk, hogy a szóláscsúfoló Magyaroknál a múlt évtizedekben újraéledt.

5.4. Ebben a műfajcsoportban külön figyelmet érdemelnek a két- vagy többtagú alaktársulások: Akit Baján meg nem szólak, Szabadkán le nem itatnak, Zomborban meg nem vernek, Újvidéken rosszra nem visznek, az elmehet az egész világon, sehol rajta ilyesmi meg nem esik. Vagy a másik: Ó Moravica, jaj Pacsér, átkozott Csantavér, kenyeretlen Bajsa. Az utóbbinak ma is több változata él pl.: Ó Kanizsa, jaj Horgos, gyász Martonos.

5.5. A lapalji jegyzetek bizonyos esetekben nagyon érdekes helyi szokásokat, néprajzi vonatkozásokat világítanak meg. P.I.: Verik, mint a Pilátust – nagycsütörtökön a délutáni breviárium után a gyerekek a templom padjait pálcákkal ütögetik. Széna van a szarván – a döfös ökörnek szénát kötnek a szarvára. Hogy tetszik a kinderbál? – kártyázók mondása, ha valaki csupa kistarokot vagy általában hitvány kártyát kap.

5.6. Az utóbbi már arra is példa, ahogyan a használati helyzetet jellemzi, vagy az adott situációhoz szorosan kötődő frazeológiai egységet talált.

Ismered-e S-t, láttad-e Hodolit? Megjegyzés: Azokra mondják, akik szeretnek nagyot mondani. Ez igazi hideg konyha! Megjegyzés: Az a hideg, érzéketlen lány. Burokban született, akasztófán hal meg. Megjegyzés: Aki mindenben túlságosan szerencsés, azt utoljára nagy szerencsétlenség fogja érni. Ma ennek az összetételnek csak az első eleme használatos a szerencsés emberekre vonatkozóan.

5.7. Számos mára eltűnt szólásalakot találunk már nehezen feltárható jelentéssel: Ahogy szaladsz, úgy haladsz. Álmos táská. A lusta sokszor a holdnál vacsorál. A molnár, ha sok a víz, bort iszik, ha kevés a víz, vizet iszik. A sok pap imádsága meghozza az esőt. A szokásba vett szó olyan, mint ételben a só. Aut caesar, aut suszterinas. Búsul, mint a lengyel. Csipet úrfi. Egy lator, egyszer. Kap rajta, mint a leányok a nagyorrú legényen. (Nem tudjuk ma már, hogy tényleg kaptak-e rajta, vagy egyáltalán nem.) Ki szeretne békanyálat inni? Ki utással eszik, iszik: áldozik. Kell-e a kávé? Kinek gézengúz a gazdája, kótyomfitty a szolgája. Malomban hegedül. Már leszedte az epret. Megeheti a szappant. Mind a vízig szárazon. Ne higgy annak, aki káposztáskertbe néz! Németbe a búcsú. Pokolban is esik néhanapján vásár. Csak a komáromi kőszűz mutat mindig fűgét stb.

5.8. Más esetekben a korai, máig már átalakult változatok érdekesek: Add, uram, de mindjárt! – Ma: add, uram, teremtöm, de rögtön! Sokgazdájú lónak túrós a háta. (Valójában túrosnak kellene lennie.) Ma: Közös lónak túrós vagy túrús a háta. A zsidó sem ad semmit a „volt”-ra. Ma: A majdra a zsidó sem ad. Hallgass, nyelvem, nem fáj fejem! Ma: Ne szólj, szám, nem fáj fejem! Heten vannak, mint a boszorkányok. Ma inkább: Heten vannak, mint a gonoszok. Hideg, mint a farkasordító. Ma: farkasordító hideg van, noha például Temerinben előfordul: Hideg van,

mint a farkasordítóban. Lemenne dicsérd a napot, és úgy emelj neki kalapot! Ma: Nyugtával dicsérd a napot! Mindig a más háza előtt söpör – ma ennek inkább közmondás szerű redakciója él: Mindenki a maga háza előtt söpörjön!

5.9. Margalits talált ritka szólásműfajokat is pl. egy wellerizmust: Hol nincs, ott ne keress, azt mondja Pál szekeres. Talált enyhe szitokszókat: Az istállóját!; mesterségcsúfolókat: Kicsi zsömle, kövér pék. Kovács a kovácsra irigykedik, érdekes szóláshasonlatokat: Olyan hosszú a beszéde, mint a Szent Iván éneke. Rossz, mint a papok cselédje.

5.10. A kötetbe tájszavak, nyelvjárási kifejezések is kerültek, más esetben alaki torzulások is megállapíthatók, valószínűleg már az adatközlőknél is előfordultak. Egész nap présmitál – ma inkább prézsmítál alakban fordul elő, jelentése: siránkozik. Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él. Ma már kizárólag apóst, anyóst mondanak. Igazi konyhaleső – ma inkább konyhamalac. Kápusztás kertbe néz. Megenné a sindelyszöget is. Megkapta a kitolókását. Olyan, mint a napon sült málé. Olyan vastagnyakú, mint a kálusz – valószínűleg a kálvinista szónak egy nyelvjárási változata ez.

Torzulásnak kell tekintenünk a Ki mint veti ágyát, úgy veszi hasznát második részét (Úgy alussza álmát alak kellene.) Akinek a kása megégette a száját, még a tarlóját is megfújja. Eredetileg a tarhó (sajátos módon erjesztett, kezelt aludttej) szerepelt. Lekapták a négy körméről – de miért nem a tízről?

5.11. Találunk más folklórtermékekből vagy irodalmi művekből kiszakadt átmeneteket is: Aki engem nem szeret, egye meg az egeret! – ez egy lakodalmi rigmus változata, csak ott a partnert más cselekvésre szólítják fel. Lám, megmondtam, Angyal Bandi, ne menj az Alföldre! – amely egy népdaltöredék. Valószínű, hogy Az elfogyott a puskapora, mint a nagyidai cigánynak szóláshasonlat Arany Jánostól származik.

5.12. Még a frazeológiában gyakran felbukkanó nyelvi tabukhoz való viszonyt kell megemlítenünk. Akik szólással élnek, szeretik a dolgokat is nevükön nevezni. Margalits megcélzott bácskai közönsége miatt mégis kipontozta a kritikus szavakat, vagy átfogalmazta a szólásokat: Fényes, mint a Salamon... Fogadatlan prókátornak, tudod, mi a fizetése? (Valójában ebszar a fizetése.)

Ennyit erről az összesen 46 lapos kis szótárról. Húsz év kemény munkája után megjelent másik, nagy szótára, amely az itt fölölelt anyagot is tovább bővítette, de ennek vizsgálata már más feladat lehet.

5.13. Természetesen a bácskai anyagra vonatkozóan találunk más szórványos előzményeket is, különösen a Magyar Nyelvőr és a Magyar Nyelv című folyóiratokban.

Pl. Oblatt Béni (Szólásmódok Ó-Becsén. Nyr. 1873, 557–58.), Fischer Ernő (Szólásmódok Bajmokról. Nyr. 1879, 514–15.), Rédei Benczák Károly (Szólásmódok. Annaudvar, Jankovác tájékán. Nyr. 1881, 472.), Császár Lajos (Szólásmódok. Drávamellékiek. Nyr. 1886, 181.), Csefkó Gyula (Szólások. Ada. Nyr. 1899, 335–36.; Uo. 1901, 327.; Bács megye. Uo. 1914, 45.), Réthei Prikkel Marián (Az úrhatnámság a magyar nyelvben. Csúza, Zenta. Mny. 1906, 290–300.) gyűjtéseiben, közléseiben, amelyek Margalits idézett bácskai anyagával együtt a mai anyagnak is némi diakrón háttérrel biztosítanak.

6. Területi kötődések

Minden tájegység szólásanyagát maga a területiség, valamely nagytáj kiterjedése is meghatározza. Nem véletlen, hogy a Bácskában nagyon sok a Szegeddel, Dorozsmával, Makóval, Temesvárral kapcsolatos szólás, közmondás és ez északon kb. Szentesig terjed. (Azt dobolták Szentesen, aki fázik, reszkessen!), délen ez a határ, mondjuk, Futak (Futakra ment a tej) vagy Bácsordas, illetve szerb nevén Karavukovo (Elment Karabukára ecetet darálni).

A területiséget, a területi szólássűrűséget legjobban az úgynevezett szóláscsúfolók révén lehet vizsgálni. A Mi ilyen nyelvben élünk című tanulmánykötetünkben magam is ezekkel foglalkoztam, lássunk ebből a tanulmányból egy, a falusorolókra vonatkozó részletet!

Nyelvjáráscsúfolók

A megtaláltaknál bizonyosan jóval több van, de ezek is jól példázzák a lehetséges típusokat. Főleg hangtani sajtáságok a gúnyolódás tárgya: az illabiális a-zás, a nyílt e-zés, az ö-zés, l-ezés. Ebből megállapítható, hogy a nyelvi helyesség kritériumát az e-ző közösség képviseli, vagyis a Tisza menti magyarság.

1. Zentán kápává kápáják a kukoricát. Az illabiális a-zás utánozása.

2. A zentaiak káposztát kápánák. Ada

3. – Mennyi a krumpli? – Hárminc dinár. – Az egész rakás? – Fászát, kilájá! A zentai illabiális a-zás csúfolása egy piaci párbeszéd formájában.

4. Topolyai hájmáskápások. Kishegyes

5. Ugat a kucsá, én vadzsok a telepi dzserek. Általános 6. Feketicsen vederbe szedik a szeget. Topolya

7. Feketicsen csereg a veder. Kishegyes A feketicsi reformátusok kirajzási helyükről e-ző nyelvjárást hoztak magukkal, környezetük pedig e-ző.

8. Kanizsai rezsdások – mert a rozsdát rezsdának mondják.

9. Horgosi tányer, cerna, például. Kanizsán a tányért, cernát, példáult mondják így.

10. Pacséron csereg a veder. Bajsa

11. Húzi, vonyi, taszíti, ha nem biri, otthagyi. Az i-zés gúnyolása.

12. Kinyiti, becsuki, de e nem olvasi. Pesicz. A bánátiakat csúfolják így.

13. Topolai foló mellett gömbölű golóval lüvik a gólát, neljon puskával. Zenta

14. Poarzanak, mint a csángók. A II. világháború alatt Magyarkanizsa határába is telepítettek csángókat, Velebitre (Fogadjisten). Elkezdődött az aratás látástól vakulásig. Ám a csángók dél tájban eltűntek. Jött a kézbesítő, kereste őket, végül bement a faluba. Minden ház előtt kint ültek az öregek. Kérdezi őket, hol vannak a fiatalabbak? – Hát bent poarzanak – volt a diftongusos válasz.

15. Hogy mongyák maguknál a möggylevöst? A telecskaiakat gúnyolják így. Jött egyszer Pacsérra egy telecskai ember, és kereste a Cibere boltost, de a név nem jutott eszébe. Ezért megkérdezte: – Hogy mongyák magukná' a möggylevest? Azt keresöm.

16. A padéiak möggyet ösznek könyérrel. Ada

17. Tösz, vösz, végül mögösz. A bánátiakra mondják. Pecelló

18. Hogy ugat a csókai kutya? Úgy, hogy: höm-höm. Ada

19. Tölöcskán tójják a talicskát. Topolya

20. Bánáti mögösök. Óbecse

21. Szögedi embör röggel möggyet öszik könyérre, ami marad, mögösz másnap röggel.

22. Emögyök a fabúdára – a magyarcsernyeieket gúnyolják így. Horgos

Mentalitás

Nem könnyű ezt a csoportot megnevezni, de általában belső tulajdonságokra, szokásokra, vélt jellembeli hibákra vonatkoznak. Ezekért szoktak leginkább megsértődni az érintettek. A további gyűjtések eredményeként lehetséges további belső tagoltságuk is.

1. Betonfejű Becse város – Betonfejű becseiek. Pesicz Az óbecseiek a környező falvak népét lenézik.

2. Bezdányi lányok mind oly híresek: Egyé vesznek cérnát, azt is fehéret. Kiállnak a kiskapuba, mint egy varrónő, Tátva a szájuk, mint egy félcipő.

3. Menyünk Bogojára búcsúra, lesz birkapaprikás rogyásig. Doroszló

4. A főlőhegyiek olyan lopósok, hogy ha éjfélkor leszakadna a nagyharang, oszt eltakarná a falut, egyetlen lakos sem lenne alatta, mert mind a határban van lopni. Zenta

5. Szerbián kocától, sarokháztól, út menti fődtől, debellácsi asszonytól ments meg, Isten. A malacok által került át Szerbiából valamilyen állatvész, a sarokházat sokat kell gondozni, söpörni kétfelől, az út menti földre állandóan ráhajtanak, és lekanyarítanak belőle egy darabot. A debellácsi asszony meg szeret férejárni, káromkodik, mint a kocsis. Székelykeve

6. Kanizsai kubikost, zentai kurvát mindenütt tanáni. Magyarkanizsa, általános

7. Kobojfalu – Kishomok Sokan isznak sokat. Magyarkanizsa

8. Kanizsai lányok, Szeretik a mákot, Mák közé maszlagot, Lábuk közé vastagot. Oromhegyes

9. Vagy vidéki, vagy moholi. Pesicz

10. Moholra kurváé, Pecellóra szép lányé. Pesicz

11. Eszik, mint Moholon a kolbászt. Pesicz Moholon a kolbászt madzagra kötötték, és berakták a szájukba, de nem rágták össze, hanem sok kenyeret ettek mellé, lenyelték, majd pedig a kolbászt visszahúzták.

12. Topolyai gyászmagyarok (Töröktopolya). Kisorosz

13. Tóthfaluba mentünk lányé, kaptunk is egy kéve száré. Horgos Általában a közvélemény, főleg a lányok nem szeretik, ha a legények vidékről nősülnek.

14. A tóthfalusiak a rostát is megbúgattyák.

15. Bugyliherélő topolyaiak – bugylisok. A budli, bugyli olcsó fanyelű bicska, háromszög alakú pengével, esztergált fanyéllal, amely rugóval csukódik. Az esztergályozással kialakított gyűrűk közül az első a peremgyűrűt vigyázta nagyon a tulajdonos. A cimborák azt lesték, mikor felejtí kint a gazda, mert akkor a társak azonnal „kiherélték”, megcsonkították a peremgyűrűjét, ami nagy szégyen volt, és a herélést leszámolás követte. Topolya

16. Csantavéri bicskások, topolyai számártenyésztők. Csantavér

17. Szalmája van, mint a velebityi ember birkájának. Oromhegyes

Falusorolók

A falusorolók mindig több település nevét, jellemzőjét kapcsolják össze, tehát nagyobb területi összefüggéseket foglalnak magukba. Valószínűleg későbbi fejlemények, mint a többi műfaj. Modelljeik általában nemzetköziek, csak az aktualizálás kötődik hozzánk. Egyik csoportjuk a településnév hangzására is épít, a másik ezzel nem él.

1. Kit Baján meg nem szólnak, Szabadkán le nem itatnak, Zomborban meg nem vernek, Újvidéken rosszra nem visznek, az elmehet az egész világon, sehol rajta ilyen meg nem esik. Margalits

2. Feketicsi bunkók, szikicsi tokosok, hegyesi matyók. Bácsfeketehegy tokosok – német tokosok

3. Ó Kanizsa, gyász Martonos, jaj Horgos. Magyarkanizsa

4. Ó Moravica, jaj Pacsér, kenyeretlen Csantavér, élhetetlen Topolya, nagykalapos Zenta. Zenta

5. Ó Moravica, jaj Pacsér, kenyeretlen Csantavér, nagykalapú Bajsa, kéregető Topolya. Bajsa

6. Rűcskös Mohol, sáros Ada. Ada

7. Ó Moravica, jaj Pacsér, kenyeretlen Csantavér, szerencsétlen Topolya, mért mentél a lapisba? Ada

8. Pecellői torzsások, adai strikeresek. Ada striker = kötődés
9. Topolyai budlisok, feketicsi bunkók, csantavéri bicskások.
10. Malacpofozó zentaiak, kacsadrótozó adaiak, adorjáni bagósok, hegyesi savósok. Oromhegyes

Falutoroló elemek

Úgy tűnik, ezek a legkésőbbi fejlemények. A terjedelmük, szerkezetük alapján arra következtethetünk, hogy falutorolók bomlottak fel, és ezek kiszakadtak belőlük, vagy csak az ilyen mintát követik. Tartalmilag az előző csoportokba tartoznak.

1. Adai drótosok drótozók. Ada Az adaiak megdrótozták a harangszót, hogy ne menjen át Moholra, mert irigyelték tőlük.
2. Adai drótosok
3. Zentai malacpofozók
4. Piros pecellósiak
5. Moholi persunárok. Ada
6. Drótosfalu – Ada. Ada
7. Adai savósok. Ada Mert sok volt a juhász, akik tejjel is foglalkoztak.
8. Bikanyergelő bezdániak. Bezdán
9. Tehénnyergelő bezdániak. Bezdán
10. Csantavéri bicskások. Ada Mert igen gyakran bicskáztak a bálban.
11. Bagó = Földvár. Temerin
12. Horgosi kapások. Horgos
13. Matyók – kishegyesiek. Bácsfeketehegy
14. Sáros – Martonos. Horgos
15. Szárkúpfalva – Martonos. Horgos
16. Hosszú nyakú padéiak. Ada. Azért hosszú a nyakuk, mert mindig kukucskálnak, hogy mi van odaát, Adán.
17. Pecellői torzsások. Ada 18. Káposztafejű pecellósiak. Ada Mert sok káposztát termesztenek.
19. Savóhegy – Savóhegyi juhászok. Pesitz Pecelló egy része, ahol juhászok laktak.
20. Pecellői káposztások – torzsások. Pesitz A csúfoló onnan ered, hogy Péterrre régen sok káposztát termesztett, és rengeteget vittek a piacra, így Vajdaság-szerre csúfolni kezdték őket.
21. Topolyai budlibicskások. Ada
22. Nagyalapú Topolya. Ada Ismeretlen eredetű.
23. Topolyai bugylisok. A bicskáról, bicskázásról voltak híresek. Péterrre

7. Szólásinterferencia és nyelvköziség

Van a kisebbségi, többnyelvűségi magyar szóláshasználatnak néhány rétege, amely homogén környezetekben szinte ismeretlen, ezek a kölcsönzött alakulatok és a vegyesnyelvűség tudatos és ösztönös indíttatású jelenségei. Ezen a szinten már nagyon találóvá válik az egyébként triviális és redundáns meghatározás, hogy frazeológiai egységnek azt a nyelvi jelet és jelentést kell tekinteni, amelyet akként, abban a funkcióban használnak. Ennek a jelfolyamatnak a realitásai a homogén magyar nyelvi közegeken is messze esnek az esztétikai, klasszikus műfaji ismérvektől, főleg a másodlagos, irodalmi megjelenítő használatban, a harmadlagos, közéleti, publicisztikai használatban még inkább. A többnyelvűségben pedig ez a „tisztátalanság” az előző két használati helyzetcsoportra is kiterjed, hiszen annak, hogy kiemelt, kitüntetett beszédhelyzetet kitüntetett frazeológiai természetű jellel, kitüntetett jelentésszerkezetekkel jelöljünk, a kölcsönfrazémákban is kiteljesedhet. Az elit nyelvi közvetítő csoport, az újságírók, a fordítók, az írók még elvileg kiszűrhetik az először csak hapax legomenon szintű jelenségeket, bár ezt ritkán teszik, főleg ha poétikai alakzatokat éppen a nyelvközi többértelműségre építenek, amint minap a Magyar Szó napilapunk egyik újságírója tette, amikor egyik szerb politikusról azt írta, hogy az „minden levesben fűszer”. Még az avatottabb olvasó is azt hiszi, hogy egyedi képződményről, személyes sztereotípiáról van szó, és ezt alátámasztja a nyelvi szövegen átütő u svakoj čorbi mirođija reminiscenciája, amely szó szerint azt jelenti: minden levesben kapor vagy fűszer, és csak nehezen sejlik fel a minden lében kanál.

A másodlagos, társadalmi interferencia szintjén pedig már az idegenszerűség kiszűrhetetlen, mert a szándék mellett hiányzik a nyelvi kompetencia is. Mindennek kontrasztív nyelvészeti (Papp 1989), illetve szociolingvisztikai (Papp 2004) vonatkozásaival magunk is foglalkoztunk, itt és most elsősorban az adattári, állománybavételi kérdéseket kívánjuk érinteni, külön a szerkezeti (kontamináció) másolás, és külön az alaki tükrözés vonatkozásában.

7.1. A szóláskontamináció

Azok az esetek tartoznak a csoportba, amelyek elemeik szerint a magyar nyelvhez kötődnek, egészükben azonban ismeretlenek, vagy nem tekinthetők idiómáknak, esetleg alkalmi szókapcsolatoknak.

A kontaminációt nagyban elősegíti a szerb és a magyar frazémakincs sok tényleges hasonlósága, átfedése, amely

eredhet azonos szemléletből vagy abból, hogy a nyelvek egész során végigvonuló logikai szerkezetekről, vándorszólásokról van szó, mint a Gledaj majku, uzmi čerku – Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!; Gospodareve oči konja goje – A gazda szeme hizlalja a jószágot; Neće grom u koprivo – Csalánba nem üt a mennykő.

A szóláskölcsönzésnek eredményt tekintve több fajtája van, pl. részleges és teljes, illetve a célnyelvi használó számára motivált és motiválatlan. Az előző esetben eltérő lehet csak egyetlen szerkezeti elem: Makacs, mint az öszvér, a makacs, mint a szamár helyett, de átsugározhat a teljes idegen szerkezet is: Késő a kiömlött tej felett sírni az Eső után köpönyeg helyett.

Ami a motiváltságot illeti, az Orrában a lelke (Duša mu je u nosu) érthető a magyar anyanyelvűnek is, viszont a Slep kod zdravih očiju (Vak az egészséges szeme ellenére is) nem az, mert nem tudna következtetni az analfabéta jelentésre. Interferencia szempontjából legveszélyesebbek a motivált idegen állandó szókapcsolatok.

A kontaminálódott frazémákat természetesen beleépítjük az adattárakba, az eredeti magyar alakra való utalással. Így például:

Sózza az agyát vö. Kioktat, leckéztet.
Hiányzik egy deszkája vö. Hiányzik egy kereke.
Duduk vagyok én ehhez vö. Buta vagyok én ehhez.
Nem eldobni való vö. Nem elvetni való.
Hízeleg, mint a kandúr vö. Hízeleg, mint a macska.
Tiszta, mint a könnycsepp vö. Tiszta, mint az arany.
Minden levesben kapor vö. Minden lében kanál.
Derül és borul vö. Kénye-kedve szerint történik minden.
A vastagabb végét húzza vö. A rövidebbet húzza.
Jössz te, mint a fehér tulipán vö. Jössz te, mint a kisangyal.
Nyelvet a fogak mögé vö. Fogd be a szád!
Orvosságnak sincs vö. Mutatóban sincs.
Aki az ördöggel tökött ültet, a fejéhez verik vö. Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók.
Ő van a tapétán vö. Ő van a terítéken.
Lábon van vö. Talpon van.
Nem éri meg a Szent György napját vö. Nem éri meg a tavaszt.
A fejem tetején jön ki vö. A könyökömön jön ki.
Borsószik a bőröm vö. Borsószik a hátam.
Ő fontos karika a láncban vö. Fontos láncszem.

7.2. Nyelvköziség – vegyesnyelvűség

A frazémakeveredés ösztönös folyamat, az állandósult szókapcsolatok vegyesnyelvűsége, alaki keveredése viszont többnyire tudatos, két vagy több nyelv meglehetősen ismeretéből fakad. Szerb–magyar viszonylatban példát már Dugonics András gyűjteményében is találunk, ez a Fele voda, fele víz, ami teljesen magyarra fordítva azt jelenti, fele víz, a másik fele meg – víz, vagyis semmit sem ér a szóban forgó dolog.

Ennél a csoportnál egyébként ritka a fenti poétikai találékonyság, inkább a következő közlési célokat találjuk:

7.2.1. Jelentésrájátszást, a nyelvi viszonylat mindkét irányában: Szedi, míg más le nem szedi – A szedi szerbül: ülj le! jelentésű, de a magyar értelmezését is hozzáteszik, a valamit leszed felszólító módú alakját. – Drága! – mondja a vásárló az eladónak alkudozás közben a piacon, mire az: – A szerb lány a drága, nem ez! Szerbül a drága kedveset jelent. Hasonló a Jó vóna! megjegyzésre adott válasz, vagyis látszólagos félreértés: – Fenét a Jóvónak (szerb utónév), nekem kellene.

7.2.2. Bizonyos esetekben a kevert nyelvi alak fokozatosan alakulhatott ki, és szerkezetében a rímeltetés szándéka is szerepet játszott. – Csuti, bagi, ne podáj, ha nincs pénzed, ne ugrálj! Teljesebb, homogén szövegre csak következtethetünk: – Hallgass, Bagi, ne beszélj (povedál), ha szegény vagy, hallgass.

7.2.3. Külön csoportot képeznek a következőket először szerbül mondott, majd magyarra fordított frazémák, amelyekkel nyomatékosítanak, esetleg eufemisztikus szándékkal használják, vagy adott politikai-társadalmi atmoszférát idéznek fel velük: – Mit is mond a szerb: Čist račun, duga ljubav, vagyis tiszta számadás, hosszú barátság. – Hogy is írták a régi királyi Jugoszláviában: „Govori državnim jezikom”, meg hozzámondták, „da te ceo svet razume”, vagyis „Beszélj államnyelven, hogy az egész világ megértse!”

7.2.4. Van, amikor a vegyes alakokat az intenzív kulturális, néprajzi kontaktusok teremtik meg. Kúláról való a következő regula: Amit az Illés nem végzett el, majd elvégzi a Sveti Ilija. Illéskor, július 20-án ugyanis a népi emlékezet szerint elég szeles, viharos idő szokott lenni, de ha nem így történik, akkor 13 nap múlva fog bekövetkezni, amikor az ortodox naptár szerint van Illés, vagyis Sveti Ilija.

7.2.5. Vannak aztán olyan alakok, ahol pusztán szerb név, szó indítja el a képzettársításokat: – Dobar dan – Megellett a boszorkány. – Šta je to? Szakajtó! – Družo Tito, nincsen cipó! stb. Ezek pusztán beszédhelyzeti fordulatok, ha a szerb alak elhangzik, a válaszelem sem soká késlelkedik. A tanulmányt záró adattári válogatásból ennél jóval több réteget is kiemelhetnénk, de kifejtésükhöz a csak helyi elemekre, jelenségekre figyelő mintavételi válogatás túl kicsi, viszont a teljes adattár anyagán ezt már meg lehet majd tenni. Most csak néhány legjellegzetesebb vonást emelünk ki.

8. A jeles napi regulákból nagyon sok van a Délvidéken is, feldolgozásuk külön kutatásokat, feldolgozást is igényel különös tekintettel az érintkező délszláv regulákra, amelyekhez komparatív vizsgálatokra van szükség. Nagyon érdekesek az ún. technológiai vagy tevékenységi regulák, amelyekre eddig alig figyelt fel a frazeológiai kutatás. Sok lehet a földművelés köréből: Szent Antal zárja az ültetést; A szőlővel elültetik a reménységet, de a szegénységet is (mert későn terem); Ahol sok a szalma, sok lesz az árpa is; Felgyúrte már a kukorica a gatyáját (hosszú aszálytól elszáradnak az alsó levelei). Előfordul a terményfeldolgozó-ipari tevékenységben is, mint a Beleköpött már a koldus a pálinkába.

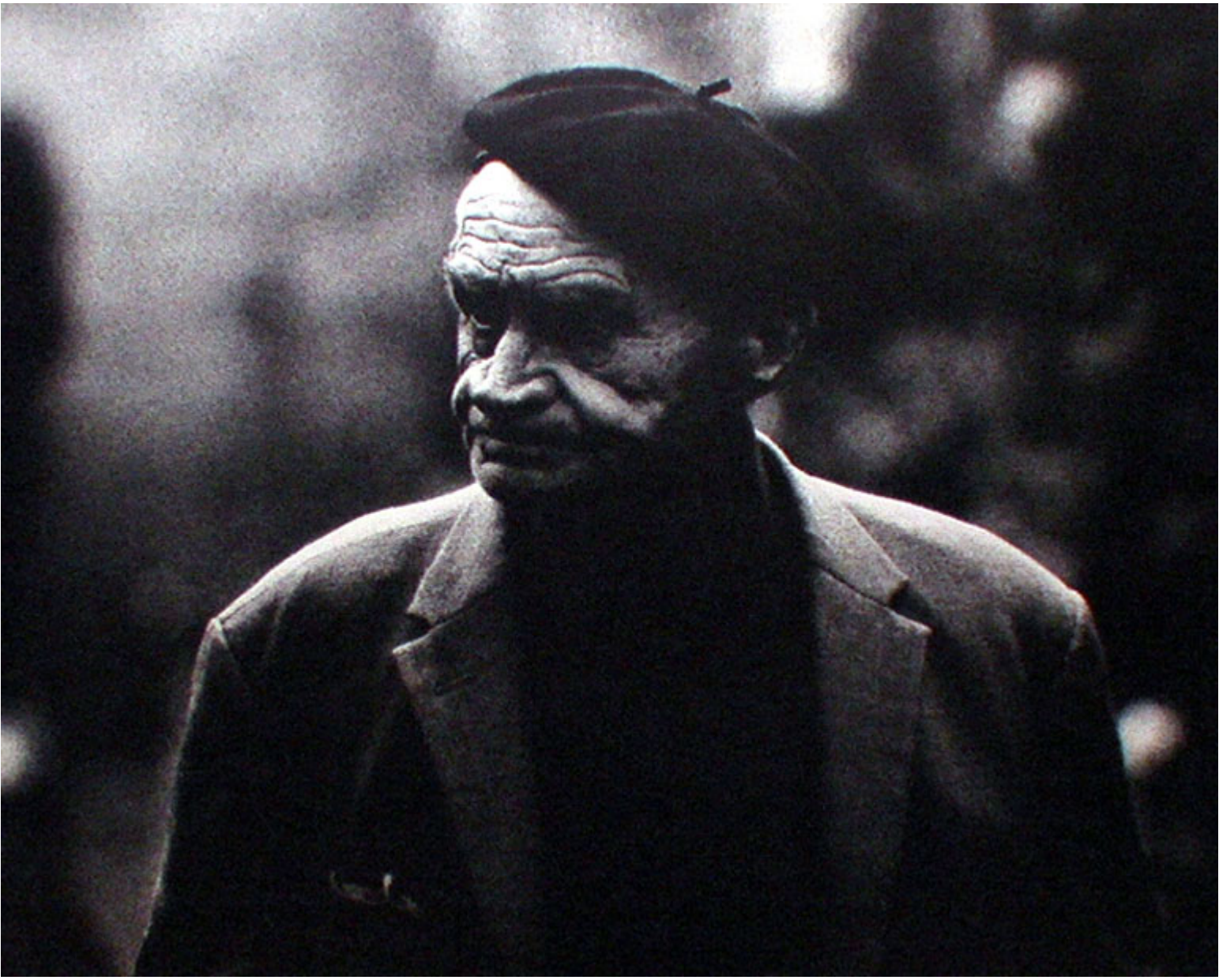
9. Behatóbban kellene foglalkozni a magyar nyelvterület egészében is a verbális frazémák kísérő mozdulat- vagy gesztuselemeivel, esetleg az önálló mozdulatszólásokkal, mint például a Halász kezében nő(l) a hal esetében a kézmozdulatokkal; A pénz beszél, kutya ugat esetében a hüvelykujj és a mutatóujj összedörzsölésével stb.

10. A szólásképzés legbuzgóbb forrásai az epikai szólások, szóláshasonlatok, amelyekből a Vajdaságban is rengeteg található szinte érintetlenül, feldolgozatlanul. Ezekből a Kiss Jenő által egyszeri eseteknek nevezett alakulatokból (Kiss 1989) csak példákat, típusokat meríthetünk, valamint a vele szorosán érintkező másik állományból is, amely szójárással, kommunikációs előzménnyel áll kapcsolatban, mint Rálesünk, mint Gecse az istenre; Megpirongatta, mint Goszi a kutyát; Ember kezében vagy, mint a Maráz Ferkó lova. Külön értékük ezeknek, hogy egyúttal új frazeológiai, proverbiális beszédhelyzeteket is teremtenek.

11. A legállandóbb, legnehezebben változó réteg a közmondásoké, ami viszont mégis keletkezik, az sok szociolingvisztikai vonatkozást tartalmaz, mint az Átjárak már a bácskaiak, sírnak már a bánátiak.

Irodalom

- Bálint Sándor: Az esztendő néprajza. Szeged, 1942.
- Bárdosi Vilmos szerk.: Magyar szólástár. Budapest, 2004, Tinta Kiadó.
- Bernáth Béla: A szerelem titkos nyelvén. Budapest, 1986.
- Császár Lajos: Szólásmódok. Dráva mellékiek. 1886, 181.
- Csefkó Gyula: Szállóigék, szólásmódok. Tanulmányok szóláskészletünk köréből. Budapest, 1930.
- Csefkó Gyula: Szólások. Ada. Magyar Nyelvőr, 1899, 335–336.
- Csefkó Gyula: Szólások. Ada. Magyar Nyelvőr, 1901, 327.
- Csefkó Gyula: Bács megyei szólások. Magyar Nyelvőr, 1914, 45.
- Cserkaszki, M. A.: A funkcionális modell felépítésének tárgya. Folcloristica, 6. (1982) sz.
- Fischer Ernő: Szólásmódok Bajmokról. 1879, 514–15.
- Horváth János: Néhány XVI. századi írónk nyelvéről. Magyar Nyelv, 48. (1952) sz. 8–10.
- Karácsonyi Sándor: A magyar észjárás. Budapest, 1985.
- Katona Imre: A magyar népnyelv egyszerű és szóláshasonlatai. Filológiai Közlöny, XX. évf. (1974) 129–54.
- Kemény Gábor: Kép és kommunikáció. In Grétsy László szerk.: Nyelvészet és tömegkommunikáció. II. kötet. Budapest, 1985, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 119–205.
- Kertész Manó: Szólásmondások. Budapest, 1922, 1985.
- Kiss Jenő: Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó.
- Lábadai Károly: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986.
- Margalits Ede: Bácskai közmondások és szólásmódok, közmondásszerű szólások. Baja, 1877.
- Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest, 1886.
- Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban. Budapest, 1910.
- O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.
- O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Budapest, 1979.
- Oblatt Béni: Szólásmódok Ó-Becsén. 1873, 557–58.
- Papp György: A szólásinterferenciától a szólásvesztésig. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk.: Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. Budapest, 2004, Tinta Kiadó, 111–118.
- Papp György: Az egyéni szóláshasználat, szóláskincs jellegzetességei és kutatásának módszerei. Hungarológiai Közlemények, 1996, 4. sz. 153–162.
- Papp György: Azonos beszédhelyzetű frazematársulások. In Galgóczi László – Vass László szerk.: „A Word elszáll”. Emlékkülés Csefkó Gyula halálának 50. évfordulója tiszteletére. Tanulmányok. Szeged, 2006, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Papp György: Margalits Ede bácskai szólásszótárának frazeológiai történeti jelentősége. Tanulmányok, 2002, 69–77.
- Papp György: Milyen legyen a vajdasági szólásszótár? Hungarológiai Közlemények, 2. (2003) sz. 41–52.
- Papp György: Közösségi, etnikai, nyelvközösségi csúfolók a Vajdaságban. In Papp György szerk.: Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok. Szabadka, 2004, Magyarországi Tudományos Társaság – Szociográfiai Műhely, /MTT Könyvtár 9./, 117–152.
- Pável Márta: Ács község szólásai. Budapest, 1983.
- Rákos Sándor szerk.: Tanulmányok a műfordításról. Budapest, 1976. R. Molnár Emma: Közmondások Csokonai műveiben. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1971, 225–234.
- R. Molnár Emma: Szólásszótár Csokonai költői nyelvéből I–II. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. rész 1972, 103–120., II. rész 1973, 205–235.
- R. Molnár Emma: A szólások és közmondások irodalmi felhasználásának (az) előzményeiből. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1974, 267–273.
- R. Molnár Emma: A műfaj és téma szerepe Csokonai szólás- és közmondáshasználatában. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1975. 183–193.
- R. Molnár Emma: Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában. Nyelvtudományi Értekezések, 103. (1980) sz. 575–578.
- Rédei Benczák Károly: Szólásmódok Annaudvar, Jankovác tájékán. 1881, 472.
- Réthei Prikkel Marián: Az úrhatnámság a magyar nyelvben (Csúza, Zenta). Magyar Nyelv, 1906, 290–300.
- Szemerényi Ágnes: A múlt tudósa. In Kertész Manó: Szokásmondások. Budapest, 1985.
- Tripolsky Géza: Szólások és szólásmódok, szóláshasonlatok a Tisza mentén. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 19–20. (1974) sz. 229–47.
- Vajda Zsuzsanna: Feketicsi szólások. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 8. (1971) sz. 133–145.
- Vöö Gabriella: Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. Kolozsvár, 1989.
- Weöres Sándor: Tanulmányok a műfordításról. Budapest, 1975.
- Zabosné Geleta Piroška: Így zajlott az életem. Újvidék, 1983.

[Kép 08 - Lennert Géza: Kvasztics]